FİLOZOFÇA DÜŞÜNCELER

YASAYI ÇİĞNEMENİN TEHLİKELERİ ÜSTÜNE

denis diderot

FİLOZOFÇA DÜŞÜNCELER

●

YASAYI ÇİĞNEMENİN TEHLİKELERİ ÜSTÜNE

DIDEROT

yeni dizi: 12
bilgi: 4
mart 1984

de yayınevi: vilayet han, cağaloğlu - istanbul ☐ *dizgi - baskı:* kent basımevi, 528 08 15 ☐ *kapak baskısı:* temel matbaası, 527 97 38 ☐ *cilt:* kent mücellithanesi

DIDEROT

FİLOZOFÇA DÜŞÜNCELER

Fransızcadan Çeviren
İSA ÖZTÜRK

DE YAYINEVİ

Bu çeviriyi sevgili öğretmenim
Vedat Günyol'a sunuyorum.
İ. Ö.

[Bu kitap Pensées Philosophiqus *adlı eserin tam çevirisidir.]*

ÖNSÖZ*

Diderot, XVIII. yüzyılın öteki filozoflarından birçok bakımdan ayrılır. Toplumsal yeri Voltaire'inkinin altında, Rousseau'nunkinin üstündedir. Cenevre vatandaşının eserlerinde görülen ileri siyasal ve toplumsal düşüncelere, özgürlük özlemine onun eserlerinde rastlanmaz. Ama başka alanlarda Diderot, bilgisinin genişliği ve ilgi duyduğu konuların çeşitliliği ile bizi şaşırtır. Sağlam bir hümanist kültür edinmiş, İngiliz edebiyatı, güzel sanatlar ve müzik alanında kazandığı bilgilerle kültürünü daha da zenginleştirmesini bilmiştir. Özellikle matematik üstüne edindiği bilimsel kültürünü, deneysel bilimleri de içine alacak şekilde genişletmiştir. Anatomi, fizyoloji, kimya ve tıp öğrenmiştir. Ansiklopedi'yi çıkarırken işçilerle, teknikle karşılaşmıştır. Hiç şüphesiz ki, filozofların en bilgilisi Diderot'dur. Ama atılganlığı ve her şeye karşı merakı daha da baskındır. Deneyden hareket ederek cüretli varsayımlar kurmaktan, çelişmelere aldırmaksızın aşırı sonuçlara ulaşmaktan çekinmemiştir. Her türlü inaksallıkton (dogmatizm) sakınmasını bilmiştir. Tıpkı Montaigne gibi, düşüncemizi her zaman uyanık tutan yeni görüşler sunmuştur. Fakat, Denemeler yazarı gibi kuramsal kurgularla yetinmemiş, bir seçim yapmak gerektiği zaman, deneye ve göz-

* Önsöz için H. Bénac'ın «Diderot'nun Özgünlüğü ve Günümüzdeki Yeri» adlı tanıtma yazısından faydalanılmıştır.

leme dayanarak, ya da duygularının verdiği esinle bir sonuca varmaktan çekinmemiştir. Bununla beraber, onun duygusallığı Rousseau'nunki gibi tutkulu ve kendi benliğine bağlı kalmamış, insanlara açık, başkalarının iyiliğini gözetir olmuştur. Yaşadığı çağa kişisel bir şeyler katan, bugün de bize sevimli görünen işte onun bu iyiliğidir.

Bu özellikler onun eserlerinin çeşitliliğini ve özgünlüğünü sağlamıştır. Diderot, zamanında, hattâ XIX. yüzyılda gerektiği kadar değerlendirilmemiş, ancak zamanımızda gerçek değeri belirtilmiştir. Felsefe alanında, zamanının öbür düşünürlerinden daha ileri gitmiş, tanrıtanımazlığını madde kavramı üstüne kurmuştur. Düşüncelerinin tümü, modern bilimce doğrulanmamış olsa da, bereketli ve özgündür. İlk Çağın evrimcilik görüşünü ele almış, yenileştirmiş, Buffon'un az çok farkına vardığı, ama gün ışığına çıkarmaktan korktuğu canlıların değişimi, dönüşümü varsayımını bu görüşten çıkarmıştır. Diderot, ahlâk kurallarını temelinden sarsmış, ahlâkı dindon ve metafizikten ayırmış, doğal içgüdüye bağlayarak ona toplumsal ve laylk bir anlam kazandırmaya çalışmıştır.

Diderot, tiyatro alanında da yenilikler getirmiş, geleneksel tiyatro türlerinin işe yaramazlığını anlamış, romantiklerden çok önce, gerçeği ve toplumsal sorunları sahneye sokmaya çalışmıştır. Gerçi yazdığı tiyatro eserleri düşünceleri derecesinde yüksek olmamış, romantiklerin dahası onu unutturmuşsa da romantik dramın sanat ve düşün yönü, hattâ daha sonraki tiyatro akımları ele alındığı zaman Diderot'nun düşünceleriyle olan benzerlikler apaçık görülür. Diderot, modern tiyatronun gerçekçi ve toplumsal kolunun öncüsü sayılabilir. Tiyatro konusunda yazdıkları, özellikle Paradoxe sur le Comédien adlı eseri, eleştirmeciler ve sahne sanatçıları için tükenmez bir tartışma konusudur.

Edebiyat alanında Diderot, kendi alanından dışarı taşan, resim ve heykel sanatının edebiyatla ilintisini gösteren edebiyatçıların ilki olmuştur. Onun eleştirmeleri, romantizmi ve XIX. yüzyılın başlangıcında edebiyatı geniş ölçüde etkilemiştir. Sanat eleştirmecisi olarak Baudelaire, onun Salonlar'ına çok şey borçludur.

Diderot, aynı zamanda yüzyılının ilk romancılarından biridir. Gerçeğe uygun, özel hayatlarını yaşayan ve

güçlü bir kişilik gösteren roman kahramanları yaratmakla, Balzac'tan önce realizme ulaşmıştır.

Diderot büyük bir hikâyecidir de. Hikâyeyi peri masalı havasından ve gerçek-dışı anlayıştan kurtarmış, ona dramatik bir kısalık kazandırmış, yepyeni karakterler yaratarak hikâyede harekete ve kişilere bir yoğunluk vermiştir.

Diderot'nun yazış şekline takılanlar, kusur bulanlar olmuştur. Yazılarında Voltaire'inki kadar incelik, Rousseau'nunki kadar ahenk yoktur denmiş, özensiz yazdığı söylenmiştir. Ama onun yazılarını bize yakın ve her dem taze kılan özellik de buradan geliyor asıl. Çünkü, o, konuşur gibi, yaşarcasına yazmıştır. Onun için yazıları canlı ve sevimlidir.

Bu kitaptaki Filozofça Düşünceler'e gelince, kızı bayan Vandeul'ün dediğine göre, filozof bu yazıları 1746 yılı paskalya yortusunda, üç gün içinde yazmıştır. Eserin durumuna, konuların çeşitliliğine, başka kitaplardan yazılar aktarılmış olmasına bakılırsa buna pek de inanılamaz. Ama bu nokta önemli değildir. Filozof, belgelerini önceden hazırlamış, eseri birkaç gün içinde kaleme almış olabilir.

İki üç satırlık özdeyişlerden iki sayfalık açıklamalara varan değişik parçaları, gelecekteki büyük eserlerin müjdecisi kısa diyalogları ile Filozofça Düşünceler savaşçı bir amaç gütmektedir. Bağnazlığa (taassuba) ve çileciliğe karşı savaş. Diderot, bağnazlığa ve çileciliğe karşı aklın ve eleştirici kafanın haklarını ileri sürmektedir. Aynı şekilde, mucizeler, dinsel görgüler, din uğruna ölenler, İncillerin benzerliği, kilisenin yanılmazlığı gibi Hıristiyan inançlarına saldırmaktadır.

Eser yayınlandığı zaman büyük ilgi görmüş, pek çok din adamının saldırısına hedef olmuştur. Jansenist mahkemesi eseri 7 Temmuz 1746'da yaktırmıştır.

Çeviren

FİLOZOFÇA DÜŞÜNCELER

Tanrı üstüne yazacağım. Okuyucunun pek azına güvenim var, gene de birkaç kişi beğenir diye umuyorum. Bu düşünceler hiç kimsenin hoşuna gitmezse onlara kötü denebilir, ama herkesin hoşuna giderse kötüden de beter sayarım.

I

Tutkulara durmadan atıp tutanlar var İnsanoğlunun bütün üzüntüleri tutkulara bağlanıyor Ama bütün zevklerin kaynağı da onlar olduğu unutuluyor. Tutkunun yapısında öyle bir öğe var ki, ne çok iyidir denebilir, ne de çok kötü. Ama bana üzüntü veren şu ki, onlara hep kötü yönden bakılmaktadır. Bununla beraber, insanı yüksek şeylere ulaştırabilen ancak tutkulardır, büyük tutkular. Onlar olmaksızın ne eserlerde yücelik arayın, ne de ahlâkta. Onlar olmaksızın güzel sanatlar çocukça bir oyun, erdem ise kılı kırk yaran bir nitelik olurdu

II

Orta tutkular sıradan insanlar yaratır. Yurdumun kurtuluşu söz konusu iken oturup düşmanı beklersem sıradan bir yurttaş olurum. Bir dost tehlike içindeyken ben gözlerimi dört açarak kendi hayatımın kaygusuna düşersem dostluğum hesaplı bir dostluk olur. Hayat benim için sevgilimden daha tatlı ise, düpedüz bir âşıktan farkım yok demektir.

III

Küçük tutkular büyük adamları küçültür. Tutkuları baskı altına almak doğal büyüklüğü ve gücü

yok eder. Şu ağaca bakınız, gür dalları olduğu için onun altında serinlik ve gölge bulabilirsiniz; kış gelip yapraklarını dökünceye kadar onun tadını çıkarabilirsiniz. Tutkulara aşırı bağlılık, hele ihtiyarlıkta yaratılan eserleri etkilediği zaman, şiirde, resimde, müzikte daha da olgun eserler elde edilir.

IV

Bana denecektir ki, öyleyse büyük tutkuları olmak bir mutluluktur. Evet, şüphesiz öyledir, ama aralarında bir birlik, bir uyum olursa. Tutkular arasında uygun bir denge kurdunuz mu, bir bozukluk olabileceğinden hiç korkmayınız. Eğer umut korkuyla, şerefini koruma yaşama sevgisiyle, eğlence eğilimi sağlık kaygısıyla denkleştirilirse ortada ne çapkın kalır, ne cüretkâr, ne de korkak.

V

Tutkuları yok etmeyi ileri sürmek zırdeliliktir. Hiç bir şey istememek, hiç bir şey sevmemek, hiç bir şey duymamak için bir cezbeli gibi kendine eziyet eden som sofunun bu tatlı hayali gerçekleşmiş olsaydı, ortaya tam bir ucube çıkmış olurdu.

VI

Bir kişide beğendiğimi bir başka kişide hor görebilir miyim? Şüphesiz, hayır. Gerçek benim keyfime bağlı olmaksızın, yargılarımda bana kılavuz olmalıdır. Birisinde erdem diye takdir edeceğim niteliği, bir başkasında suç sayamam. Hem mükemmel hareketlerde bulunmanın bazı kimselere vergi olduğuna, hem de doğanın ve dinin herkese aynı şekilde davrandığına inanabilir miyim? Gene hayır. Hem bu tekelci ayrıcalık onlara nereden gelmektedir? Pacome, inzivaya çekilmek için insanlarla ilişiğini kestiyse,

inzivadan sakınmayı da yasaklamadı ya. İnzivaya çekilmeyerek de pekâlâ onun kadar erdemli olabilirim. Doğrusu benim gibi daha yüz kişinin aynı hakkı niçin kendilerinde göremeyeceğini anlamıyorum. Bütün bir ilin, toplumdaki tehlikelerden ürkerek ormanlara, kuytuluklara çekildiklerini görmek pek hoş olurdu doğrusu! Halk, ermişliğe varmak için yabanî hayvanlarla beslenir, bütün toplumsal sevgilerin yıkıntıları üstünde binlerce sütun yükselir, sütunlar üstünde yaşayan bu yeni milletin bireyleri gerçek birer Hıristiyan olabilsinler diye, din yolu ile, doğal duygulardan soyulur, insanlıktan çıkarılır, heykelleştirilir.

VII

Korkunç sesler! Çığlıklar! İniltiler! Bütün bu inleyon cesetleri kim kapattı bu zindanlara? Bütün bu zavallıların suçu ne? Kimisi taşlarla bağrını dövüyor, kimisi demir çengellerle vücudunu paralıyor, hepsinin gözünde keder, ıstırap ve ölüm okunuyor. Kim onları bu acılara mahkûm etti?.. Günah işledikleri için Tanrı... Tanrı dedikleri nedir? İyilik timsali bir Tanrı... İyilik timsali bir Tanrı gözyaşlarıyla yıkanmakta zevk bulabilir mi? Duyulan büyük korku onun rahmetine küfür sayılmaz mı? Suçlular bir zorbanın öfkesini yatıştırabilselerdi daha ne isterlerdi?

VIII

Öyle insanlar vardır ki, onlar için Tanrı'dan korkarlar demememeli de, Tanrı'yı korku şeklinde bilirler demelidir.

IX

Bana Yüce Varlık diye tanıtılan şeyin görünüşüne, öfkeye düşkünlüğüne, öç alışının şiddetine, batırdığı kimselerin elinden tuttuğu kimselere oranı bakımından yapılacak karşılaştırmalara bakarak, en doğ-

ru kişi bile onun var olmadığı sonucunu çıkarabilir. İnsanlar, öte dünyada korkacak hiç bir şey olmadığına inanabilseydiler, bu dünyada daha rahat olurlardı: Tanrı yoktur düşüncesi hiç kimseyi korkutmaz, ama ya dedikleri gibi birisi varsa, düşüncesi insanı korkutur.

X

Tanrı'yı ne çok iyi olarak düşünmeli, ne de kötü. Adalet, rahmetle lânetin orta yerindedir, nasıl ki, bitmiş acılar ceza görmemekle sonsuz cehennem işkencesi arasındadır.

XI

Tutkulara bağlılıktan doğan karanlık düşüncelerin, uygulamadan çok beğeni konusu olduğunu biliyorum. Tanrı'yı daha çok sevmek için kendi kendinden kıyasıya nefret etmek ve dindar olmak için umutsuzluk içinde yaşamak gerektiğini anlayamayanlar som sofulardır. Onların sofuluğu neşeli, bilgeliği insancıldır. Peki ama aynı mihrabın dibinde secdeye varan insanlar arasındaki bu duygu ayrılığı nereden doğuyor? Dindarlık bu kötü tabiat (huy) kanununa uymak zorunda mıdır? Ne yazık! Ondan nasıl sakınmalı? Onun etkisi aynı sofu kişide bile apaçık farkedilir: Bir sofu her an için karşısında bir öc alıcı veya bağışlayıcı Tanrı, bir cennet veya cehennem görmekte, ya korku ile titremekte, ya da sevgiyle yanıp tutuşmaktadır. Titreten ve ter döktüren nöbetleri ile sanki bir sıtmadır bu.

XII

Evet, ben tutkulara aşırı bağlılığı Tanrı'ya, tanrıtanımazlıktan daha ağır bir hakaret sayıyorum. Plutarkhos şöyle der: «Plutarkhos adaletsiz, öfkeli, vefasız, kıskanç, kinci bir kişiydi diye bilinmektense, bu

dünyada Plutarkhos adlı bir kişi yaşamadı diye düşünülsün daha iyi.»

XIII

Tanrıtanımaza yalnız Tanrı'ya inanan kişi kafa tutabilir. Tutkulara aşırı bağlılığı olan kişide o güç yoktur. Onun Tanrısı bir kuruntu, bir hayal ürünüdür. Maddenin ortaya koyduğu engeller hesaba katılmasa bile, kavramlarının boşluğunu, kofluğunu açığa vuran bir yığın engelle gene de karşı karşıya kalır. Bir Vanini[1] için, Cudworth, bir Shaftesbury, dünyanın bütün Nicole'lerinden Pascal'larından bin kat daha can sıkıcı olurdu.

XIV

Pascal sağduyu sahibiydi, ama korkaktı ve saftı. Ondaki Tanrı vergisi yetenekleri kendi kinlerine kurban eden kişilerin eline düşmeseydi, usta bir yazar, derin bir düşünür olarak evreni aydınlatabilirdi şüphesiz. Tanrıbilim konusunda yapılan kalem kavgalarını zamanın tanrıbilimcilerine pekâlâ bırakabilir, Tanrı'nın kendisine verdiği zekâyı kullanarak, Tanrı'ya dil uzatırım korkusuna kapılmadan gerçeğin araştırılmasına koyulabilir, üstelik onun çıraklığına bile lâyık olmayan kişileri üstad saymayabilirdi! La Mothe'un La Fontaine için söyledikleri ona da uygulanabilir pekâlâ: Arnaud'nun, Sacy'nin ve Nicole'ün ondan daha üstün olduğuna inanmak budalalıktır.

XV

İnsanın Tanrı tarafından yaratıldığı boş bir inançtır. Dünyanın öncesiz ve sonsuz olduğu, ruhun ölümsüzlüğünden daha az akla yatkın değildir. Çün-

---

1) Lucilio Vanini (1585-1619), İtalyan filozofu. Tanrıtanımazlıkla suçlanarak ateşte yakılmıştır.

kü hareketin, ilkesi sakım olduğu halde, bu evreni nasıl meydana getirebildiğini anlamıyorum. Hiç gereği yokken varsayılan bir varlığı ileri sürüp bu güçlüğü yenmeye çalışmaksa gülünç olmaktır. O varsayılanı anlamanın yolu da yoktur ya! Madde dünyasında göze çarpan harikulâde şeyler, üstün bir zekânın varlığına kanıt sayılsa bile, manevi dünyada göze çarpan bozukluklar Tanrı kavramını yok etmeye gene de yeter. Diyorum ki, her şey bir Tanrı eseri ise, her şeyin olabildiği kadar iyi olması gerekir. Çünkü, her şey olabildiği kadar iyi değilse, ya Tanrı'nın buna gücü yetmiyor, ya da bunu isteyerek kötü yapmıştır. Onun varlığını ortaya çıkarmak için bundan daha iyi bir yöntem olamaz. Soruyu bu şekilde ortaya koyduktan sonra sizin tanrısal nurunuzla bir alışverişe de yer kalmaz. Eğer kralların en iyisi Britannicus'un öldürülmesi ve insanların en kötüsü Neron'un kral oluşu iyi bir şey olsaydı, zayıf bir ihtimal de olsa, her kötülüğün kaynağı bir iyilik olduğu sonucuna varılabilirdi. Benzer araçlar kullanmaksızın aynı amaca ulaşmanın imkânsız olduğu nasıl ispat edilebilir? Erdemlerin yüceliğini daha da arttırmak için kötülüklere göz yummak, apaçık bir zarar için çok önemsiz bir fayda sağlamak demektir.

İşte ileri sürdüğüm sorular bunlar. Nasıl karşılık vereceksiniz bunlara?.. «Ben kötü bir kişiyim, Tanrıdan korkacak yanım olmasaydı onunla savaşmazdım.» Bu cümleyi hatiplere bırakalım. Bu söz gerçeği sarsabilir, üstelik bunda çok az hoşgörü var. Bir kimse Tanrı'ya inanmıyor diye ona sövmeğe hakkımız var mı? İki tartışmacı arasında, öfkeye kapılanın haksız olduğuna bire karşı yüz konabilir. Menippe, Jupiter'e şöyle der: «Cevap vereceğin yerde yıldırımına başvuruyorsun, o halde haksızsın.»

XVI

Bir gün birine sormuşlar, gerçek tanrıtanımaz

var mı diyo, gerçek Hıristiyan bulunduğuna inanıyor musunuz diye cevap vermiş.

XVII

Metafiziğin bütün saçmaları, ileri süren kimseyi haksız çıkaran bir kanıt değerini bile taşımaz. Onları çürütmek için çok kere maddî veya manevî duyuları dürtüklemek gerekir. Bir kuşkucuya, kendi varlığını inkâr etmekte haksız olduğu ancak dayakla ispatlanabilir Elde bir tabanca ile Hobbes'a da buna benzer bir ders verilebilir. «Sökül paraları, yoksa ölürsün. Burada bizden başka kimse yok. Ben daha güçlüyüm. Aramızda hak mak diye bir şey olamaz.»

XVIII

Tanrıtanımazlığın yediği büyük darbeler hiç de metafizikçinin elinden çıkma değildir. Malebranche ile Descartes'ın yüksek düşünceleri, materyalizmi sarsmaya Malpighi'nin gözlemlerinden daha az elverişlidir. Eğer bu tehlikeli varsayım günümüzde sarsılmaktaysa bunun şerefi yalnız deneysel fiziğindir. Üstün zekâlı bir varlığın bulunduğunu gösteren sevindirici kanıtlar, ancak Newton'un, Musscheribroeck'un, Hartsoeker'in Nieuwentyt'in eserlerinde bulunabilir. Bu büyük adamların sayesinde dünya artık Tanrı değil, çarkları, kayışları, makaraları, zembereği, ağırlıkları bulunan bir makinadır.

XIX

Varlık bilgisinin incelikleri olsa olsa şüphecileri ortaya çıkarmıştır. Ancak doğa bilgisi gerçek tanrıcıları yaratabilir. Canlıların yumurta ile üredîğinin anlaşılması, tek başına, tanrıtanımazlığın en zorlu itirazlarından birini çürütmeye yeter. Hareket, ister temelli, ister geçici olsun, maddeye özgü bir şey ise

de, şimdi anlıyorum ki, canlının gelişiminde onun etkisi sona ermektedir. Bütün gözlemler bana gösteriyor ki, çürüme, kokuşma olayı, canlıya benzer yeni hiç bir şey meydana getirmiyor. En ilkel böceğin yapısı, insanın yapısından daha az şaşırtıcı değildir. Çekinmeden şu sonucu çıkarabilirim bundan: Moleküllerin içsel bir hareketi onlardan birini meydana getirebileceği gibi, pekâlâ ötekini de meydana getirmiş olabilir. Bundan iki yüz yıl kadar önce, bir tanrıtanımaz daha da ileri giderek, belki de bir gün, kokmuş bir et parçasından bir sürü sinek türeyip çıktığı gibi, yerin altından da düpedüz insanların ortaya çıktığı görülecektir, demiştir. Doğrusu, bir metafizikçinin ona ne cevap vereceğini bilmek isterdim.

XX

Bir tanrıtanımazın karşısına metafiziğin inceliklerıyle çıkmaya çalışmam boşunadır. Bir tanrıtanımaz bu düşüncelerin cılızlığından bile yeteri kadar güçlü bir itiraz çıkarabilir. «Bir sürü faydasız gerçek var ki, bana açıklamasız gösterilmiştir. Tanrı'nın varlığı, iyilik ve kötülük, ruhun ölmezliği benim için çözülmemiş sorunlardır. Ne yani, bu konularda aydınlanmak, bir üçgenin üç açısı toplamının iki dik açıya eşit olduğunu anlamaktan daha mı az önemlidir?»

O, usta bir mübalâğacı olarak, bu düşünceyi bütün acılığı ile ve uzun uzadıya bana yuttururken, ilk başarısı ile gerine gerine kasılan kişilere özgü bir davranış ve yepyeni bir soru ile savaş meydanına atıldım... «Siz düşünen bir yaratık mısınız?» diye sordum. «Şüphe edebilir misiniz?» diye sevinçle cevap verdi... Niçin olmasın? Beni inandıracak ne var? Ses ve hareket mi? Ama filozofa göre, düşünme yeteneğinden yoksun olan hayvanda da aynı şeyler var. Descartes'ın karıncada yok dediği şeyi niçin sizde var sayayım? Beni etkilemek için özel hareketler yapıyor-

sunuz, onlara bakarak gerçekten düşündüğünüze inanmak isterdim. Ama aklım bu sonucu çıkarmama engel oluyor. «Görünen hareketlerle düşünce arasında temelli hiç bir bağlılık yoktur. Karşınızdaki adam tıpkı kendi saati gibi düşünceden yoksun olabilir: Konuşma öğretilmiş bir hayvan, düşünen bir varlık sayılabilir mi? Bütün insanların, sizden habersiz, papağan gibi sözler bellemediklerini kim söyledi size?..» «Ne de olsa akıllıca bir benzetme, diye karşılık verdi. Hareket ve sese değil, düşüncenin akışına, cümleler ile akıldan geçenler arasında kurulan ilgiye dayanılarak bir varlığın düşündüğü sonucuna varmak gerekir. Her sorulana cevap veren bir papağan bulunsaydı, hiç duraksamadan, onun düşünen bir varlık olduğunu ileri sürerdim. Peki, bununla Tanrı'nın varlığı arasında ne gibi bir ilgi var? Kendisinde en çok zekâ belirtisi gördüğüm adamın, belki de kurulmuş bir makina olduğunu bana ispat ederseniz, ona bakarak doğada bir zekâ bulunduğunu kabul etmem mi gerekir?» Benim işim bu, dedim. Bununla beraber, itiraf edin ki, benzerlerinizin düşünme yetisinden yoksun olduğunu ileri sürmek delilik olurdu. «Şüphesiz, ama ne çıkar bundan?..» Şu çıkar ki, eğer ben evrende, evreni bırakalım, hattâ bir kelebeğin kanadında, benzerlerinizin düşünme yetisiyle donanmış olmasını belge diye ileri sürdüğünüz bir zekâdan bin kat daha belirgin zekâ belirtisi görürsem, bir Tanrı bulunduğunu inkâr etmek, benzerlerinizin düşündüğünü inkâr etmekten bin kat daha delilik olur. İmdi, bu durumda, aklınıza, vicdanınıza başvuruyorum: Herhangi bir adamın düşünmesinde ve davranışında, bir böceğin yapı ve davranışından daha çok zekâ, düzen, incelik, tutarlık görüyor musunuz? Tanrısallık, bir peynir kurdunun gözünde apaçık belli değil midir? Düşünce yetisi Newton'un eserlerinde onun kadar bile belli değildir. Nasıl! yapma dünyada, var olan dünyadan nasıl daha az zekâ bulunur?.. Ne tuhaf düşünce!.. «Ama,

kendim düşündüğüm için başkalarında da düşünme yetisi bulunduğunu kabul ediyorum..» diyorsunuz. İşte, hiç aklımdan geçmeyen bu sonuçta sizinle beraberim. Ama kanıtlarımın sizinkilere üstünlüğü bu noktadaki yenilgimin etkisini yok etmez mi? Doğadaki eserlerine bakarak ilk varlığın zekâ sahibi olduğunu ileri sürmek, yazılarına bakarak bir filozofta zekâ bulunduğunu ileri sürmekten daha akla yatkın değil midir? Karşınıza bir kelebek kanadı, bir peynir kurdu gözü ile çıktığıma şükrediniz, sizi evrenin ağırlığı ile pekâlâ ezebilirdim. Ya ben fena halde yanılıyorum, ya da bu kanıt okullarda öğretilenlerden çok daha üstündür. Buna ve bunun gibi basit düşüncelere dayanarak Tanrı'nın varlığını kabul ediyorum, yoksa gerçeği ortaya çıkarmaktan çok, ona yalan havası veren kuru birtakım metafizik düşüncelerin dokusuna dayanarak değil.

XXI

Ünlü bir profesörün kitabını açıyorum. Şöyle yazıyor: «Tanrıtanımazlar, ben de sizinle aynı düşüncedeyim: Hareket maddenin özüdür. Ama bundan nasıl bir sonuç çıkarabilirsiniz? Dünya, atomların rasgele hareketinin bir sonucu mudur? Bana diyebilir misiniz ki, Homeros'un İlyada'sı ya da Voltaire'in Henriade'ı harflerin rasgele dizilişinin bir sonucudur?» Bu çeşit düşünce yürütmek ancak bir tanrıtanımaza yaraşır. Böyle bir karşılaştırma onun için eğlenceli bir oyun olur. Bana diyecektir ki, talih oyunlarının incelenmesi sonucunda ortaya çıkan yasalara (olasılık hesaplarına) göre, bir olay ancak mümkün olduğu zaman olur, bir olayın meydana gelmesi ona değgin hareketlerin üst üste yığılması ile sağlanır. Buna hiç de şaşmamak gerekir Yüz bin defa zar atarsam altı kere yüz bin için şansımı denemiş olurum ki, bu sayı içinde kazanmam ihtimali pek çoktur. Tesadüfen İlyada'yı meydana getirecek olan harflerin sayısı neresye

varırsa varsın, ileri sürdüğüm düşünceyi haklı çıkaracak bir sayı olacaktır. Yapılan hareketin sayısı sonsuz olursa benim kazanmam ihtimali de sonsuz olacaktır. Sonunda benim dediğime geleceksiniz, madde öncesiz olarak vardır, hareket de onun özüdür diyeceksiniz. Düşünceme katılmak lütfunda bulunduğunuz için, sizinle birlikte ben de, evrenin hiç bir sınırı olmadığını, atomların sayısının sonsuzluğunu ve sizi şaşırtan bu düzenin hiç bir yerde bozulmadığını varsayacağım. İmdi, bu karşılıklı görüşlerden hareket edilerek şu sonuca varılabilir: Hareketlerin sayısı sonsuz olsa bile evrenin tesadüfen varolması imkân ve ihtimali gene de çok azdır. Yani, hareketlerin miktarı ne kadar çok olursa olsun, olayın meydana gelme güçlüğü gene vardır. O halde, akla aykırı düşen bir nokta varsa, o da, madde öncesiz olarak hareket halinde olduğuna ve mümkün ihtimallerin sonsuz sayısı içinde kusursuz düzenlerin kurulması ihtimali de pekâlâ sonsuz olacağına göre, birbiri ardınca gelen bu düzenlerin sonsuz sayısı içinde hiç bir kusursuz düzene rastlanmamış olmasıdır. O halde, insan aklı evrenin gerçek doğuşundan çok, evrenin oluşundan önceki halin (kaosun) süresine şaşmalıdır.

XXII

Ben tanrıtanımazları üç kısma ayırıyorum: Bir kısmı açıkça Tanrı yoktur der ve öyle düşünürler: Bunlar gerçek tanrıtanımazlardır. Düşünmesini pek de bilmeyen kalabalık bir kısmı ise, sanki yazı tura ile bir sonuca varmak isterler: Bunlar da şüpheci tanrıtanımazlardır. Tanrı olmasın diyen, hattâ buna inanır görünen bir kısmı ise bu inançları yerindeymiş gibi yaşarlar: Bunlar da tanrıtanımazların farfara takımıdır. Bunlar düzmecidirler. Ben gerçek tanrıtanımazlara acıyorum. Onlar için hiç bir avunma yolu görünmüyor. Şüpheciler içinse Tanrı'ya dua ediyorum. Onlar aydınlıktan yoksundurlar.

XXIII

Tanrıtanır, bir Tanrı'nın varlığını, ruhun ölmezliğini ve bunun sonuçlarını kabul eder. Şüpheci bu konularda hiç bir karara varmamıştır. Tanrıtanımaz ise onları inkâr eder. Öyleyse erdemli olmak için, şüphecinin tanrıtanımazdan daha çok, ama tanrıtanırdan daha az sebebi var demektir. Yasa koyucunun saldığı korku, insanlardaki ölçülü, ılımlı olma eğilimi ve erdemin günümüzde sağladığı faydalar da olmasa tanrıtanımazın namuslu davranışının hiç bir dayanağı olmazdı. Şüphecinin davranışı ise bir belki'ye dayanabilirdi.

XXIV

Şüphecilik herkese elverişli değildir. Şüphecilik derin ve karşılıksız bir sınavdır: Güvenecek, inanacak sebep bulamadığı için şüphe eden kişi düpedüz bilgisizdir. Gerçek şüphecinin dayandığı ve hesaba kattığı sebepler vardır. Düşüncelerini bir şeye dayandırmak küçük bir iş değildir. Hangimiz onun değerini tam olarak biliyoruz? Aynı gerçek için yüz kanıt getirilse, her kanıta inanan ayrı biri çıkıyor. Her kafanın kendine göre bir görüşü vardır. Şu itiraz benim gözümde kocaman olduğu halde, sana gözükmeyebilir bile. Benim ağırlığı altında eğildiğim bir yükü siz hafif bulursunuz. Asıl değerler konusunda birbirimizden ayrılırsak, görece değerler konusunda nasıl anlaşabiliriz? Söyleyiniz bakalım, metafizik bir sonuçla denkleşebilmek için kaç ahlâksal kanıt gereklidir? Yanlış gören benim gözlerim mi, yoksa sizinkiler mi? Madem ki sebepleri tartıp değerlendirmek bu kadar güçtür ve madem ki onların lehte veya aleyhte kullanılması söz konusu değildir (ki olsa bile eşit ölçüdedir) öyleyse niçin çabucak kestirip atıyoruz? Bu kararlı davranış bize nereden geliyor? Dogmatik yeterliğin insanı çileden çıkardığını yüzlerce defa denemedik mi? Deneme-

ler yazarı Montaigne der ki, olağan şeyler bana kesin ve değişmez şeyler diye dayatılırsa onlardan nefret ederim. Sözlerimizdeki kesinliği yumuşatan, tesadüfen, hiç bir zaman, bazen, denebilir ki, düşünüyorum ki... gibi sözcükleri pek severim. Eğer ben çocuk eğiticisi olsaydım, onlara, bu ne demektir? Anlamıyorum, olabilir, doğru mu? gibi kesinlik taşımayan sorucu sözcükler öğretirdim ki, on beş yaşındayken bilgin ağzı kullanacaklarına altmışında bilo bir çırak havası taşıyabilsinler.

XXV

Tanrı nedir? Çocuklara sorulan bu soruyu yanıtlamakta filozoflar bile güçlük çeker.

Çocuğun hangi yaşta okumaya, şarkı söylemeye, oyun oynamaya, Latinceye, dilbilgisine başlaması gerektiğini herkes bilir. Dinsel konuları öğretmeye gelince, çocuğun yaşına başına kimse bakmaz. Daha bir şeyler anlamaya başlar başlamaz hemen sorulur: Tanrı nedir? Aynı anda, hattâ aynı ağızdan, cinler, periler, hortlaklar, gulyabaniler ve bir de Tanrı bulunduğunu öğrenir çocuk. En önemli gerçeklerden biri, ileride bir gün sağduyusunu ayaklandıracak şekilde, zorla kafasına sokulur. Gerçekten de, yirmi yaşında bir genç, kafasında Tanrı'nın varlığı ile bir yığın boş inanı birbirine karışmış bulunca onu tanıyamıyorsa, bilemiyorsa ve yargıçlarımızın bir sürü namussuz arasında nasılsa içeri tıkılmış olan namuslu bir kişiye davrandıkları gibi davranıyorsa bunda şaşılacak ne vardır?

XXVI

Tanrı bize çok erken anlatılıyor. Ayrıca, varlığı üstünde de yeteri kadar durulmuyor. İnsanlar Tanrı'yı aralarından uzaklaştırarak bir tapınağa kapatıyorlar. Tapınağın duvarları onun görüşünü sınırlandırı-

yor, bu sınırın dışında hiç bir zaman var olamıyor. No kadar sağduyusuz olursanız olunuz, düşüncelerinizi daraltan bu bağları koparınız. Tanrı'yı yaygınlaştırınız. Onu bulunduğu her yerde görünüz, ya da bulunmadığını söyleyiniz. Eğer eğitecek bir çocuğum olsaydı, Tanrı'yı ona gerçek bir arkadaş yapardım; ondan büsbütün yoksun olmaktansa tanrıtanımaz olmak belki de onun için daha az eksiklik olurdu. Bazen kendisinden daha kötü bildiği başka bir kimseyi ona örnek gösterecek yerde, kabaca derdim ki: Tanrı seni dinliyor, yalan söylüyorsun. Gençler duygularına kapılmak isterler. Ben de onların çevresini tanrısal varlığın açık belirtileriyle donatırdım. Örneğin, benim evimde toplanmışsak orada, aramızda Tanrı'ya da bir yer ayırır ve öğrencime şöyle derdim: «Burada dört kişiyiz, Tanrı, dostum, bizi yöneten kişi ve ben.»

XXVII

Bilgisizlik ve moraksızlık çok yumuşak iki yastıktır. Ama onları öyle bulmak için insanın Montaigne'inki gibi olgun bir kafası olmalıdır.

XXVIII

Ateşli kişiler şüphecinin tasasızlığı ile bağdaşamazlar. Onlar, hiç bir seçme yapmamaktansa, rasgele de olsa bir seçme yapmayı, belirsizlik içinde olmaktansa aldanmayı severler. Kendi kollarını hor görseler de, suların derinliğinden korksalar da, zayıflığını bile bile gene suya uzanan dallara tutunurlar. Kendilerini akıntıya bırakmaktansa dallara takılı kalmayı tercih ederler. Hiç bir şeyi temelli incelemedikleri halde, her şeye güvenirler. Hiç bir şeyden şüphe etmezler, çünkü bunun için ne sabırları vardır, ne de yürekleri.

Karara vardıkları pek az konu arasında rastgele gerçekle karşılaşınca, onu gözü kapalı değil de; sanki tanrısal bir esin ile, ansızın bulmuşlardır. Onlar

inaksal (dogmatik) kişilerdendirler. Som sofular onlara meczup (Tanrı'dan esinlenmiş kişi) derler. Ruh dinginliği (sükûneti) ile kararsızlığı nasıl birleştirebileceklerini kestiremeyen bu çeşit tedirgin kişileri çok gördüm. «İnsan ne olduğunu, nereden geldiğini, nereye gittiğini, dünyaya niçin geldiğini bilmeksizin mutlu yaşamanın yolunu bir bulsa!» Şüpheci kişi bütün bunları bilmemekle övündüğünü söyler, hem de mutsuz olmadan: durumumu öğrenmek istediğim zaman varlığımın sebebini bulamayışım benim kabahatim değildir ki. Bilinmesi benim için imkânsız olan bir şeyi, hayatım boyunca bilemeyeceğim, bundan üzüntü de duymayacağım. Şüphesiz, yoksun olduğuma göre, benim için çok gerekli olmayan, edinemeyeceğim bilgilere ulaşamıyorum diye niçin üzülecekmişim? Çağımızın ileri gelen dehalarından biri[1] şöyle der: Dört gözüm, dört ayağım, iki kanadım olmadığı için nasıl üzülmüyorsam, bunun için de üzülmem gerekmez.

XXIX

Benden gerçeği araştırmam beklenmelidir, yoksa onu bulmam değil. Bir safsata beni kesin bir kanıttan daha çok etkileyebilir mi? Gerçek sandığım yanlışlara inanmak, yanlış bellediğim gerçekleri ise atmak zorundayım. Ama bu aldanışta korkacak ne var? Bu dünyada aklı var diye hiç kimseye öte dünyada ödül verilecek değildir. Aklı yok diye de kimse cezalandırılabilir mi? Düşüncelerini akla yatkın yürütemedi diye bir insanı mahkûm etmek, onun bir akılsız olduğunu unutarak ona karşı, kötü bir kişiymiş gibi davranmak demektir.

XXX

Şüpheci kimdir? Şüpheci, inandığı her şeyden şüphe eden, aklının ve duyularının ona doğru diyo

1) Voltaire.

gösterdiklerine inanan bir filozoftur. Daha açık ve kesin bir şey mi istiyorsunuz? Pyrroncu bir şüpheciye içinizden hak verirseniz siz de şüpheci olursunuz.

XXXI

Hiç bir zaman ele alınmamış bir konu tanıtlanmamıştır elbet. Ön yargısız bir incelemeye konu olmamış olan da incelenmemiş demektir. Onun için şüphecilik gerçeğe doğru atılmış ilk adımdır. Ama şüphecilik genel olmak gerektir. Çünkü, genellik bu konuda bir denektaşıdır. Eğer Tanrı'nın varlığından emin olmak için filozof şüphe etmekle işe başlarsa, bu sınavdan kurtulabilecek başka konu kalır mı?

XXXII

İnanmazlık, kanmazlık çoğu çoğu, akılsız adamın, kanıklık ise akıllı adamın kusurudur. Akıllı adam olabilirlerin sınırsız genişliği içinde uzağı görmeye çalışır, akılsız adam ise gözü önünde oladuranı bile göremez. Birincinin korkak, ötekinin ise gözüpek oluşu belki de bu yüzdendir.

XXXIII

Aşırı inanmakta ne kadar tehlike varsa, pek az inanmakta da o kadar vardır. Çok tanrıcı olmak, ya da tanrıtanımaz olmak birbirinden ne daha çok tehlikelidir, ne daha az. Öyleyse bu iki karşıt aşırılık, her zaman ve her yerde, yalnız şüphecilik yolu ile eşit olarak doğrulanabilir.

XXXIV

Yarı şüphecilik yetersiz bir aklın belirtisidir; ya elde edeceği sonuçlardan ödü kopan korkak bir düşünür, ya öz aklına vurduğu kösteklerle Tanrı'sını şereflendireceğini sanan bir boş inanlı, ya da içyüzünü açı-

ğa vurmaktan korkan bir çeşit zor inanır kişi yaratır. Eğer yarı şüphecinin inandığı gibi, gerçek, araştırma konusu olmakla kendinden bir şey kaybetmiyorsa, yarı şüpheci kişi özbenliğinde yoklamaktan korktuğu, yaklaşmaktan çekinilen kutsal bir tapınağın bir köşesine yığar gibi kafasının bir köşesine yerleştirdiği şu üstün kavramlar için ne düşünmektedir?

XXXV

Dinsizlik aldı yürüdü diye sızlanıyorlar. Asya'da Hıristiyana, Avrupa'da Müslümana, Londra'da katoliğe, Paris'te kalvenciye, Saint-Jacques sokağının üst başında janseniste, Saint-Médard mahallesinin sonunda moliniste dinsiz derler. Şu dinsiz denen kişi kimdir? Herkes mi, yoksa hiç kimse mi?

XXXVI

Sofular şüpheciliğe saldırdıkları zaman bana öyle geliyor ki, ya kendi çıkarlarına aykırı davranmakta, ya da çelişmeye düşmektedirler. Doğru bir din, kabul edilmek, yanlış bir din ise vazgeçilmek için iyi bilinmesi gerektiğine göre, evrensel bir şüphenin yeryüzüne yayılmasını ve bütün halkların kendi dinlerinin doğru olup olmadığını araştırmak istemelerini dilemek yerinde olur. Böylece misyonerlerimiz de görevlerini yarı yarıya yapılmış bulurlardı.

XXXVII

Bir kimse dinsel inançlarını seçerek değil de, eğitim yolu ile aldığına göre, kör veya topal doğmadım diye övünmekte haklı olmadığı gibi, Hıristiyan veya Müslüman olmakla da övünemez. Bu bir talih işidir, değer konusu değildir.

XXXVIII

Yanlış olduğunu bile bile bir din uğrunda ölen kişi bir çılgındır.

Doğru bellediği yanlış bir din uğrunda, ya da doğruluğu üstüne hiç kanıt olmadığı halde doğru bir din uğrunda ölen kişi bir bağnazdır.

Gerçek şehit, doğruluğu kendisine gösterilmiş olan doğru bir din uğrunda ölen kişidir.

XXXIX

Gerçek şehit ölümü bekler, esrik (vecd içinde olan) kişi ise ölüme koşar.

XL

Bir Hıristiyan Mekke'de Muhammed'in hatırasına hakaret etse, sunakları yıksa, camiin altını üstüne getirse ossaat kazığa vurulur, belki Hıristiyanlarca da övülmez. Böyle gayretkeşliklere artık rastlanmıyor. Polyeucte gibilere zamanımızda çılgın derler.

XLI

Tanrı esinleri, mucizeler ve olağanüstü dinsel görevler geçmişte kaldı. Hıristiyanlık böyle heyecanlara muhtaç değildir artık. Bugün içimizden biri Yunus Peygamber rolü oynamaya kalkışsa da sokaklarda dolaşarak, «Ancak üç gün kaldı, ondan sonra Paris yok olacak: Parisliler, günah çıkarttırın, tövbe edin, yoksa üç gün içinde mahvolacaksınız,» diye bağırsa hemen yakalanıp yargıç önüne çıkarılır, yargıç da onu tımarhaneye yollamaktan geri kalmaz. «Ahali, Tanrı sizi Ninovalılardan daha mı az seviyor? Onlardan daha mı az suçlusunuz?» diye söylenip dursa kimse ona cevap bile vermez, onu ermiş kişi sayıp da söylediği sürenin sonunu beklemez.

İlyas Peygamber istediği zaman öbür dünyadan geri gelebilir; iyi karşılanırsa onun mucizeler göstereceğine inanırlar. İnsanlar böylcdir işte.

XLII

Halka, yürürlükteki dine aykırı bir inanç aşılanmak istenir, ya da toplumun rahatını kaçıran herhangi bir şey yapılacak olur da, bu iş mucizelerle doğrulanmaya kalkışılırsa hükümet sert davranmakta kendini haklı bulur, halk ise, «Çarmıha!» diyo bağırır. İnsanların bir düzmece peygamberin kandırmacalarıyla, ya da gönül gözü ile her şeyi gördüğünü sanan bir kimsenin kuruntularıyle başbaşa bırakılmasında ne tehlike vardır? İsa'nın kanı Yahudilere karşı öç diye bağırdı ise, bunun sebebi, Yahudilerin onu çarmıha gererken, Mesih'in geleceğini önceden bildirmiş olan Musa'nın ve öteki peygamberlerin sesine kulaklarını tıkamış olmalarıdır. Gökten bir melek inmedi mi, mucizelerle onun düşüncelerini desteklemedi mi yollu vaazlarda bulunan Paul, İsa'nın yasasına aykırı davranmakla kendisine aforozlu densin istiyor.

Bir adamın dinsel görevini, mucize gösterip göstermediğine göre değil, ileri sürdüğü öğretinin, gönderildiği halkın dinsel inançlarına uygun düşüp düşmediğine göre değerlendirmelidir, hele bu halkın dinsel inançları doğru diye bellenmişse.

XLIII

Bir devlette her yenilikten korkulur. Dinlerin en azizi ve en yumuşağı olan Hıristiyanlık bile bazı kargaşalıklara yol açmadan yerleşmemiştir. Kilisenin ilk çocukları, birçok kere, kendilerine emredilen sabır ve ılımlılıktan uzaklaşmışlardır. Burada İmparator Julien'in bir fermanından bazı parçaları ele almama izin verilmesini dilerim. Bu parçalar filozof hükümdarın dehasını ve zamanındaki gayretkeşlerin mizacını pek güzel bir şekilde göstermektedir.

Julien şöyle yazmaktadır:

«Galile'li ileri gelenlerin, benim davranışlarımın önceliminkilerden ne kadar değişik olduğunu anlaya-

caklarını ve bu konudaki isteklerini bana bildireceklerini düşünmüştüm. Çünkü, onlar öncelimin saltanatı altında sürgünde ve hapisanelerde acı çekmişlerdir; kendi aralarında sapkın mezhepli dedikleri bir sürü kimse ise kılıçtan geçirilmiştir... Benim saltanatım sırasında ise sürgünler geri çağrılmış, tutuklular salıverilmiş ve devletçe el konan malları geri verilmiştir. Ama bu çeşit adamların kaygı ve öfkeleri tuhaf olmuştur: Birbirlerini yemek, başka inançlara bağlı olanlara veya kanunlarla korunan başka dinlere tapınanlara işkence etmek üstünlüğünü kaybeder kaybetmez, isyan çıkarmak için hiç bir şeyi ihmal etmemiş, hiç bir fırsatı kaçırmamışlardır. Gerçek dindarlığa ilgisiz, yasalarımıza saygısız insanlardır bunlar... Gene de kurban sunaklarına sürüklenerek öldürüldüklerini veya kendilerine işkence edildiğini hiç duymadık... Halkın aşağı sınıfına gelince, öyle görünüyor ki, onları ayaklanmaya kışkırtanlar, yetkilerini sınırlandırdığımızdan ötürü bize kızan o ileri gelenlerdir; çünkü, onları yargılama işlerinden uzaklaştırdık, artık vasiyetname düzenlemek, haklı mirasçıların yerini almak, başkalarının mirasına konmak yok... Bunun içindir ki, halkın gürültülü patırtılı toplantılar yapmasını, din adamlarının kışkırtıcı çevresinde toplanarak gizli kapaklı işlere karışmasını yasaklıyoruz... Bu buyrultuyu yöneticilerimizin güvenliğini, dikkafalıların saldırısından ve taşlanmak tehlikesinden korumak için çıkarıyoruz. İsterlerse büyüklerinin yanına rahatça giderler, dualarını ederler, öğreneceklerini öğrenirler, inandıkları dinin gereğince tapınırlar, bunların hepsine izin veriyoruz. Yeter ki, bütün fesatçı hareketlerden el çeksinler... Eğer bu toplantıları bir ayaklanma vesilesi yaparlarsa kendileri zarar ederler, bunu önceden haber veriyorum... Ayrı inançlı halklar, barış içinde yaşayınız... Ve sizler, ülkenizin dinine ve atalarınızın tanrılarına bağlı kalanlar, komşularınıza, yurttaşlarınıza zulmetmeyiniz. Onların ayıplanacak kötülükleri varsa

da asıl yakınılacak yanları bilgisizlikleridir. İnsanları zor ve baskı yolu ile değil, akıl yolu ile gerçeğe ulaştırmak gerekir. Onun için sadık uyruklarımız, hepinize, Galilelileri rahat bırakmanızı emrediyoruz.»

İşte o hükümdarın duyguları böyleydi. Ona çok tanrıcı denebilir, ama dönme denemez. Hayatının ilk yıllarını, çeşitli okullarda çeşitli öğretmenlerin elinde geçirdi, ileri bir yaşta beklenmedik bir seçim yaptı; ne yapalım ki, atalarının dinini ve yurdunun tanrılarını seçti.[1]

XLIV

Bu bilgin imparatorun eserlerinin zamanımıza kadar gelmiş olmasına şaşıyorum doğrusu. Gerçi, bunların içinde Hıristiyan inancına zarar vermeyen şeyler yazılıdır, gene de pekâlâ o zamanki Hıristiyanlardan bazılarının gözüne batarak zararlı görülebilirlerdi. Nitekim, birçok Kilise Babaları düşmanlarının eserlerini ortadan kaldırmışlardır. Ermiş Büyük Gregorius'un sanat ve edebiyata karşı takındığı barbarca tutum ve davranışını, bu öncellerinden örnek aldığı apaçık ortadadır. Ona bakılırsa biz de, okunacak ve öğrenilecek her şey Kur'an'da yazılıdır diyen Müslümanlar gibi tek kitaba bağlanmalıyız. Dini temelinden yanlış anlayan, dilbilgisi kurallarını gözetmek, İsa hakkındaki yargıyı dilbilgini Donat'a bırakmak demektir, diyen ve İlk Çağın kalıntılarını bile yok etmek zorunda olduğunu sanan böyle bir adamın elinde o eski yazarların hali nice olurdu?

XLV

Bununla beraber, kutsal kitapların tanrısallığı, bu kitaplarda apaçık görülen bir özellik değildir ki, kut-

---

1) İmparator Julien, tahta çıktığı zaman resmî din olan Hıristiyanlığı benimsemişken, bir süre sonra atalarının dinini kabul ederek, Hıristiyanlıktan ayrılmış, çok tanrıcı olmuştur. (Çev.)

sal tarihçilerin yazıları, dine yabancı yazarların tanıklığından büsbütün bağımsız olabilsin. İncilimizin içinde Tanrı'nın parmağını aramaya kalkışsak bulabilir miyiz? Latinccsi pek bayağı değil midir? Asıl nüshalar da, yazılış ve anlatış bakımından öyle pek ahım şahım değildir. Peygamberler, havariler ve İncil yazarları onları kendi anlayışlarına göre yazmışlardır. Yahudi milletinin tarihine, insan zekâsının basit bir belirtisi gözü ile bakacak olursak, Musa'da ve ondan sonra gelenlerde, içlerinde duydukları esinle yazdıklarında şüphe olmayan Titus-Livius, Salluste, Cesar, Josèphe gibi insanlara üstün bir taraf görülemez. Hattâ cizvit Berruyer,[1] Musa'ya tercih edilmez mi? Kiliselerimizde öyle resimler vardır ki, papazlara sorarsanız bunları ya melekler yapmıştır, ya da Tanrı'nın kendisi. Eğer bu parçalar La Sueur'ün ya da Le Brun'ün fırçasından çıkmış iseler, bu geleneksel inanışa nasıl karşı gelebilirim? Belki de hiç bir şekilde. Ama, bu tanrısal eserlere baktığım zaman adım başında, çizgide ve ustalıkta resim sanatının ırzına geçildiğini, sanat gerçeğinden uzaklaşılmış olduğunu, bunları yapanın karacahil bir işçi olduğunu düşünürüm, haklı olarak geleneksel inanışın, uydurma masallar olduğunu söylerim. İçindekilerin iyi, ya da kötü söylenmiş olmasının pek az önemi olduğunu bilmesem, bu resimler için düşündüklerimi kutsal kitaplara da uygulamaz mıydım? Peygamberler iyi söylemekle değil, doğru söylemekle övünürler. Havariler söyledikleri, ya da yazdıkları gerçeklerden daha başka bir şey için mi ölmüşlerdir? İmdi, incelediğim noktaya dönmek için sorayım, hiç değilse İsa'nın hayatı ve mucizeleri konusunda, Ponce-Pilate'ın özellikleri ve mizacı konusunda ve ilk Hıristiyanların davranışları ve ölümleri konusunda dinsel yazarlarla aynı düşüncede olmaktan geri kalmayan dine yabancı yazarların yazılarının saklanmasının ne önemi vardır?

---

1) Papaz Berruyer, İncil'den aldığı hikâyeleri, zamanına uydurarak yeniden yazmış, bu yüzden kilisenin yaldırımlarını üstüne çekmiştir. (Çev.)

XLVI

Bana diyeceksiniz ki, bütün bir millet bu olaya tanık olmadı demeyi göze alabilir misiniz? Evet, sizden yana olmayan biri aynı şeyi bana söyleyemedikçe, hattâ o kimsenin bağnazlığa ve başkalarını kandırmaya yatkın biri olup olmadığını bilemedikçe, bunu göze alacağım. Böyleleri çok. Hiç bir yanı kayırmadığını söyleyen bir yazar şunları anlatıyor: Bir şehrin ortasında kocaman bir çukur açılmış; bu olay üzerine Tanrı'lara danışılmış, onlar da, herkes en değerli şeyini onun içine atarsa çukurun kapanacağını bildirmişler; yiğit bir şövalye kendini kaldırıp çukurun içine atmış ve mucize meydana gelmiş: Bu yazar sadece bir çukur açılmış olduğunu ve onu doldurmak için hayli zaman ve emek harcandığını söylemiş olsa seve seve ona inanırım. Bir olayın gerçek yanı olmayınca, tarihçinin tanıklığı önemini kaybeder. Bir tek kişi, hükümdarınız birleşiklere karşı tam bir zafer elde etmiştir dese, duraksamadan inanırım ona. Ama bütün Paris bana Passy'de bir ölünün dirildiğini söylese buna gene inanmam. Bir tarihçinin bizi inandırmaya çalıştığı şey, ya da bütün bir halkın aldanışı mucize olamaz.

XLVII

Tarquin, Romulus'un kurduğu süvari birliklerine yenilerini kurup katmak ister. Bir falcı ona der ki, Tanrılar izin vermedikçe bu birliklerde yapılacak her yenilik kutsallığa aykırı olur. Bu din adamının ataklığına sinirlenen Tarquin, onu bozum etmeğe, halk üzerindeki etkisini arttıran bu sanatı onun şahsında gözden düşürmeye karar verir. Falcıyı toplantı alanına çağırtır ve sorar: «Kâhin, düşündüğüm şey olabilir mi? Eğer senin bilimin övündüğün gibiyse bu sorumun karşılığını vermen gerekir.» Falcı hiç de şaşırmaz, kuşlara danışır ve şu karşılığı verir: «Evet, prens, düşündüğünüz şey olabilir.» Bunun üzerine Tarquin elbisesi-

nin altından bir ustura çıkarır, yerden de bir çakıl taşı alır eline, «Yaklaş, der kâhine, bu çakıl taşını bu ustura ile kesiver: Benim olabilir mi diye düşündüğüm şey budur.» Falcının adı Navius imiş. Navius halka doğru döner, güvenle şöyle der: «Ustura çakıl taşına vurulunca taş ossaat ikiye bölünmezse bana işkence cezası verilsin.» Herkesin beklediğinin tersine, gerçekten de taşın ustura ile kesilebilecek kadar yumuşamış olduğu anlaşılır: Ustura vurulur vurulmaz taş o kadar çabuk ikiye bölünür ki, ustura taşı geçer, Tarquin'in eline dokunur ve onu kanatır. Halkın ağzı açık kalır, falcıya alkış tutar. Tarquin tasarılarını açıklar ve kendini falcıların koruyucusu ilân eder. Ustura ile çakıl taşının parçaları bir tapınağın sunağının altına saklanır Kâhinin heykeli dikilir. Bu heykel Augustus zamanında bile duruyormuş. İlk Çağın dinsel ve dine yabancı yazarları, Lactance'ın, Halikarnaslı Denys'in ve ermiş Augustinus'un yazılarında görüldüğü gibi, bu olayın gerçekliğini belirtmektedirler.

Hikâyeyi dinlediniz, şimdi de boş inancı dinleyiniz. Boş inançlara inanan Quintus, kardeşi Ciceron'a sorar: «Buna ne diyeceksin bakalım? Ya aşırı bir şüpheciliğe düşmek, halkı ve tarihçileri şaşkın yerine koymak, olayı anlatan yazıları yakmak, ya da bu olayın doğruluğuna inanmak gerekir. Tanrıların işlerimize karıştığını itiraf etmeyip, her şeyi inkâr mı edeceksin?»

İşte filozofun cevabı:[1]

«Bana göre, rastgele gerçekleşmiş, hattâ kötü ruhlu kimseler tarafından bozulmuş, ya da uydurulmuş olaylara dayanmak bir filozofa yakışmaz. Helo inanılması güç olaylarda, ileri sürülen şeyi, olaylarla değil, akla yatkın kanıtlarla tanıtlamak gerekir.»

«Romulus'un sihirli değneğini bana anlatıp durma, kendin de söylüyorsun ki, bir yangında yanmak-

1) Diderot, Ciceron'un düşüncelerini Latince olarak almıştır. (Çev.)

tan kurtulamamıştır. Attius Navius'un çakıl taşını da bırak. Felsefede böyle uydurma hikâyelerin yeri yoktur. Felsefenin ödevi, her şeyden önce falcılığın dayandığı ilkeleri araştırmak, sonra nasıl yapıldığını ortaya koymak, daha sonra da, tutarlı bir yanı olup olmadığını göstermektir... Etrüskler atalarının adını veriyorlar doğrusu, onların atası, yerden karasabanı çıkartan çocukmuş. Ya bizimki? Attius Navius mu?.. İnsanlığa özgü şeylerin bilgisiz halkın tanrısal saydığı şeyler içinde yattığını söylememiz gerekir.» Halbuki bunlar kralların, halkların, milletlerin ve herkesin inançlarıdır.[2] «Fakat genel olarak aptalca bilgisizlik kadar yaygın olan ne vardır? Sen bile kalabalığın düşünce ve duyguları önünde eğilmiyor musun?»

Bu düşüncelerin uygulanamayacağı tek mucize gösterilebilir mi? Ciceron'un ilkelerini kullanmakta şüphesiz büyük sakıncalar gören Kilise Babaları, Tarquin'in başından geçenlerden pek hoşlandılar, ama Navius'un sanatını şeytana yordular. Şeytansa güzel bir icattır.

XLVIII

Bu türlü inançlar bütün milletlerde vardır. Bunların birer harika sayılmaları için, gerçek olmamaları yeter. Onlarla her şey gösterilir, ama hiç bir şey ispat edilemez. Dinsizliği göze almadan onları inkâra kimse cesaret edemez, ama budalalığı göze almadan da onlara kimse inanamaz.

XLIX

Yıldırım çarpan, ya da senatörlerce öldürülen Romulus, Romalılar arasında gözden kaybolur. Bu söylenti halk ve asker arasında yayılır. Devlet ileri gelenleri birbirine düşerler. Doğmakta olan Roma, içeriden bölünmüş, dışarıdan düşmanlarla çevrilmiş olan Roma

2) Aradaki bu cümle Diderot'nundur. (Çev.)

uçurumun kenarındadır. O zaman, Proculeius adında biri yiğitçe ortaya atılır ve şöyle der: «Romalılar, acındığınız kral ölmemiştir, göklere çıkmıştır, şimdi Jupiter'in sağında oturmaktadır. Var git, dedi bana, yurttaşlarımı yatıştır, onlara bildir ki, Romulus tanrılar arasındadır; onları koruyacaktır. Bilsinler ki, düşmanlarının gücü hiç bir zaman onlardan üstün olmayacaktır. Bir gün gelecek Romalılar dünyanın efendisi olacaklardır; onların alınyazısı budur. Elverir ki, bu tanrısal haberi, en ileri kuşaklara kadar soydan soya ulaştırsınlar.»

Ortada bu düzmeciliğe elverişli bir hava da vardır. Zaten o sırada Roma'da işlerin ne durumda olduğu incelenecek olursa, görülür ki, Proculeius, kafalı bir adamdır ve zamanını seçmesini çok iyi bilmiştir. İnsanların kafasına, yurdunun geleceği için faydalı bir boş inan yerleştirmiştir...

Bu zatın ve uydurmacasının ne ölçüde güven uyandırdığı ve Romulus'un ölümünden duyulan pişmanlığı ne derece yatıştırdığı bilinemez... Bu efsane, onun ölümsüzlüğüne inanıldığı andan itibaren, kahramanın saygınlığı ve zamanın tehlikeli durumu dolayısıyle daha da yaygın hale geldi... Sonra bu ve buna benzer örnekler, birçok kişileri daha hayatta iken Tanrı Romulus kadar şerefe ve Tanrı'nın oğlu katına yükseltti.[1]

Yani halk bu görüntüye inanır, senatörler inanmış görünürler ve böylece Romulus'a sunaklar hazırlanır. Ama olaylar burada durmaz. En kısa zamanda, yaygın bir inanç doğar: Romulus'un göründüğü yalnız bir kişi değildir. Romulus bir gün içinde, binden fazla kişiye görünmüştür. O, yıldırımla çarpılmamıştır. Senatörler fırtınalı bir havaya uyarak onu tepelememişlerdir. O, kendisi, şimşek ve yıldırım gümbürtüleri ara-

1) Bu paragrafın tamamı Latince olup, adı anılmaksızın Titus-Livius'tan alınmıştır. [P. Vernière'e göre. (Çev.)]

sında ve bütün bir milletin gözü önünde havalara yükselmiştir. Zamanla bu hikâyeye o kadar çok şey katılmıştır ki, sonraki yüzyıllarda yetişen aklı başında kimseler bu yüzden büyük sıkıntı çekmişlerdir.

L

Benim için bir tek tanıtlama elli olaydan daha inandırıcıdır. Aklıma sonsuz güvenim olduğu için en birinci şarlatan bile beni etkileyemez. Müslümanın evliyası kötürümleri doğrultur, dilsizleri konuşturur, körlerin gözünü açar, inmelileri iyileştirir, ölüleri diriltir, hattâ şimdiye kadar kimsenin başvurmadığı bir mucize göstererek insanların kopmuş, eksilmiş organlarını bile yerlerine takar, ama benim inançlarım geno do sarsılmaz. Dönüp Müslüman olmamı ister misin? Bütün bu büyüleyici etkileri bir yana bırak. Düşünelim. Benim, gözlerimden çok, düşünme yetime güvenim var.

Bana bildirdiğin din doğru ise, doğruluğu çürütülemez kanıtlarla apaçık ortaya konmalı, gösterilmelidir. Bu kanıtları sen kendin bul. Beni yere vurmak için, muhtaç olmadığın halde niçin bir tasımla değil de, mucizelerle tedirgin etmek istiyorsun beni?

LI

Bir adam boylu boyunca yere serilmiştir; duygusuz, sessiz, ısısız, hareketsizdir. Yüzüstü çevriliyor, sırt üstü döndürülüyor, tartaklanıyor, ateşe yaklaştırılıyor, hiç bir şey onu kıpırdatamıyor; sıcak demir bile onda bir canlılık belirtisi uyandıramıyor, adam ölü sanılıyor. Ölü değil midir? Hayır. Calama'lı papaz böyleymiş. «Bu zat sapasağlam göründüğü halde, acı çeken bir insan gibi sesler çıkarılarak etkilenince duyuları körelir, ölü gibi yere serilir, çimdiklense de, bir şey batırılsa da duymaz, yarasının acısını daha sonra, ken-

dine[1] gelince duyardı...» (Ermiş Augustinus, Tanrı Devleti, Kitap XIV, b. 24).

Bazı kişiler günümüzde buna benzer olaylarla karşılaşmış olsalar, bundan büyük ölçüde yararlanırlardı. Yatıra götürülen bir cesedin canlandığını bize göstermiş olurlardı. Jansenist din adamının mucizeler derlemesi, bir dirilmeyi anlatmış olmakla pohpohlanır, jansenistlere karşı olanlar da belki böylece bir güzel bozum olurlardı

LII

Port-Royal'ın mantıkçısına göre, itiraf etmek gerekir ki, Eflâtun gibi, Ermiş Augustinus da, doğruyu düşünmek ve doğruyu eğriden seçmek yetileri, duyulara değil, akla bağlıdır demekte haklıdır. Duyulardan elde edilen bilgideki kesinliği pek o kadar önemsememek gerekir. Duyuların aracılığı ile bilinebilir sanılan pek çok şey vardır. İnsan duyulara tam olarak güvenemez. İmdi, duyuların tanıklığı aklın yetkesine karşıt olur, ya da ona uygun düşmezse, o mu doğrudur, bu mu diye seçim yapmaya kalkışmak yersizdir: Mantık bakımından aklı üstün tutmak, onunla yetinmek gerekir.

LIII

Mahalle alkışlarla çınlamakta. Bir yatır, orada bir günde, İsa Peygamberin ömrü boyunca yapamadığı kadar mucize göstermekte. Herkes oraya koşmakta, herkes oraya yönelmekte. Ben de kalabalığa katıldım. Tam oraya vardığım zaman, «Mucize! Mucize!» diye avaz avaz bağrıldığını duyuyordum. Yaklaşıyorum, bakıyorum, ufak tefek, topal bir adam görüyorum. Adam, koltuğuna giren üç dört kişinin yardımı ile yürümek-

---

1) Ermiş Augustinus, Tanrı Devleti adlı eserinin bu bölümünde bir sıra örnekler vererek iradenin vücut üzerindeki salt egemenliğini belirtmektedir. (Çev.)

te. Halk heyecanlanmakta, habire «Mucize! Mucize!» diye haykırmakta. Hani mucize nerede, bu dala? Görmüyor musun herif sadece koltuk değneğini değiştirmiş? Kafalar mucize eli dolu oldu mu ve böyle bir fırsat çıktı mı, hemencecik mucize de hazırdır. Seve seve yemin ederim ki, cin peri görenlerin hepsi, cin peri görmekten korktukları için onu görürler; mucize görenlerse, mucize görmeye istekli oldukları için görürler.

LIV

Bununla beraber elimizde, en koyu inançsızlığa bile meydan okuyan geniş bir mucizeler derlemesi bulunmaktadır. Yazarı bir senatördür. Gerçekte, oldukça beceriksiz bir materyalizmle övünen, ama sermayesini de görüş değişikliğine borçlu olmayan bu ağırbaşlı adam, anlattığı olayları gözüyle gördüğünü, bunları peşin yargısız ve çıkarsız bir tutumla yargıladığını söylemektedir. Onun tanıklığına daha binlerce kişi de katılmaktadır. Hepsi gördük diyorlar. Tanıklıkları tam bir doğruluk taşımakta: Olup biten olayların tutanakları genel evrak hazinesinde saklı. Buna ne denebilir? Ne karşılık verilebilir? Duyular sorunu çözülmedikçe, bu mucizeler hiçbir şeyi tanıtlamış olmaz.

LV

İki savı da tanıtlayan bir usavurma, ne birini, ne de ötekini tanıtlamış olmaz. Doğru bir dinin şehitleri olduğu gibi dinsel bağnazlığın şehitleri de vardır. Bunlar arasında doğru din için ölenler olduğu gibi, bağnazlar da vardır. Ya, yapabilirsek eğer, ölüleri sayalım, buna inanalım; ya da inandırıcı başka nedenler arayalım.

LVI

Bir insanı dinsizlikte tutmak bakımından hiçbir şey, değişime uğramış yanlış nedenler kadar elverişli

değildir. Her gün inansızlara çıkışırlar: Sen kim oluyorsun ki, Paul'lerin, Tertullien'lerin, Athanas'ların, Chrysostôme'ların, Augustin'lerin, Cyprien'lerin ve daha pek çok ünlü kişilerin canla başla savundukları bir dine saldırıyorsun? Bu üstün dehaların gözünden kaçmış bazı güçlükler sizin gözünüze çarpmış olabilir, bunu onlardan daha iyi bildiğinizi gösterin bize. Ya da, onların sizden daha iyi bildikleri inancındaysanız, onların düşüncelerini kabul ederek şüphelerinizden vazgeçin. Saçma bir düşünce. Din ulularının bilgisi, bir dinin doğruluğu için kanıt olamaz. Hangi din eski Mısırlılarınki kadar saçmadır, hangi din adamları onlarınki kadar bilgilidir?.. Hayır, şu soğana tapınamam, onun öteki sebzelere ne üstünlüğü var? Beslenmeme yarayan nesnelere saygılarımı sunmam için düpedüz çıldırmış olmalıyım! Bahçemde büyüyüp ölen, kendi suladığım bir bitkiye gülünç bir tapınma!.. «Sus, alçak, küfürlerin beni tir tir titretiyor. Düşüncelerin senin olsun! Sen kardinaller kurulundan daha mı iyi bileceksin? Sen kim oluyorsun ki, kendi tanrılarına saldırıyorsun, Tanrı'nın vekillerine bilgelik dersi veriyorsun? Sen, bütün dünyanın başvurduğu Tanrı yanıtları kadar bilgili misin? Cevabın ne olursa olsun, gururuna, ya da gözüpekliğine hayran olacağım...» Hıristiyanlar öz kuvvetlerini hiç mi duyamayacaklar? Biricik kaynakları olan şu zavallı safsataları hiç mi bırakamayacaklar? «Her iki yana da yarayan kanıtlardan vazgeçin, başvuranların ikisini de haklı çıkarsalar bile. (Augustinus)» Örnekler, mucizeler, dinsel baskılar ancak aldanmışlar ve iki yüzlüler yaratabilir. Gerçek inananları ise ancak akıl yaratabilir.

LVII

Bir dini savunmak için sağlam kanıtlar kullanmak çok önemlidir, denir. Öte yandan, yanlış kanıtları çürütmeye çalışanlara olmadık acılar çektirilir. Ne yani? Hıristiyan olmak yetmez mi? İlle de yanlış

kanıtlarla mı Hıristiyan olmalı? Sofu kişiler, bakın size söylüyorum: Ermiş Augustin Hıristiyandır diye ben Hıristiyan değilim, Hıristiyan olmak akla yatkın olduğu için Hıristiyanım.

LVIII

Sofular bilirim, çabucak ateş alırlar. Bir kere bu yazıların kendi düşüncelerine aykırı bir yanı olduğu inancına vardılar mı, benden daha değerli binlerce kişiye çaldıkları karayı bana da çalarlar. Bana yaradancı (déist), ip kaçkını demekle kalsalar gene de ucuz kurtulmuş olurum. Bir zamanlar Descartes'a, Montaigne'e, Locke'a ve Bayle'e de aynı karayı çaldılardı. Sanırım ki, daha birçoklarına da çalacaklardır. Gene de onlara derim ki, ben bu filozoflardan ne daha namuslu, ne de daha iyi Hıristiyan olmakla övünebilirim. Doğuştan Katolik Kilisesi'ne, Papalığa, Roma'ya bağlıyım ve onların kararlarına bütün gücümle boyun eğmekteyim. Atalarımın dininde ölmek isterim ve ona tanrısallıkla doğrudan doğruya hiçbir alışverişi olmamış, hiçbir mucize görmemiş bir insanın inanabileceği kadar inanıyorum. İşte benim dinsel inancım bu. Aralarında benden daha iyisini yapabilecek biri bulunmamasına rağmen, bundan hoşnut olmayacaklarını da çok iyi biliyorum.

LIX

Zaman zaman Abbadie'yi, Huet'yi ve daha başkalarını okudum. Dinimin kanıtlarını yeteri kadar biliyorum, o kanıtların büyüklüğünü kabul ediyorum. Ama, Hıristiyanlık bana hiç öğretilmemiş olsaydı o kanıtlar yüz kere daha büyük olurlardı. Bir üçgenin üç açısı toplamının iki dik açıya eşit olduğuna inandığım kadar kesinlikle, Tanrı'nın üç kişiden ibaret olduğuna inanmamı benden niçin isterler? Her kanıt bana, kuvveti derecesinde bir kesinlik duygusu ver-

melidir. Ya çizgisel, ruhsal ve fiziksel tanıtlamaların üzerimdeki etkileri değişik olmalıdır, ya da bu ayırım saçmadır.

LX

Bir inansıza bir tomar yazı sunuyor, bu yazıların ona tanrısallığı tanıtlayacağını ileri sürüyorsunuz. Ama kanıtlarınızı sınamaya girişmeden önce, şu yazılar üzerinde sizi sorguya çekmeli. Demeli ki, bu yazılar başlangıçta yazıldıkları gibi midir? Niçin onlar birkaç yüzyıl önceki kadar uzun değiller? Şu şu eserler ne hakla kaldırılıp atılmış, şu şu mezhep bir kenara itildiği halde, şu mezhep üstün tutulmuştur? Neye dayanarak bu yazmayı ötekilere üstün tuttunuz? Neye dayanarak o kadar değişik nüsha arasında bir seçim yaptınız; onların bu kadar değişik oluşu, dinsel yazarlarca, başlangıçtaki saflıkları ile aktarılmadıklarının apaçık kanıtları değil midir? Eğer bu yazılar, onları yazarak çoğaltanların bilgisizliği, ya da onları ellerinde bulunduranların kötülüğü yüzünden bozulmuşsa, tanrısallığı onlarla tanıtlamaya kalkışacak yerde, onları başlangıçtaki durumlarına getirmeye çalışmanız daha uygun olmaz mı? Sizin kanıtlarınızı bu bozulmuş, değiştirilmiş yazılardan çıkarmanız doğru olmadığı gibi, benim dinsel inancımı onlara göre kurmam da doğru olamaz. Öyleyse bu düzeltmeyi kim üstüne alacak? Kilise. Ben, kilisenin yanılmazlığını kabul edemem, kutsal kitapların tanrısallığı bana açıkça gösterilmelidir. Demek ki, zorunlu bir şüphecilik içindeyim.

Dinsel inancın temeli insanoğlunun duygusal yapısıdır; güvenilir yazmaların seçimi, parçaların ilkel durumlarına getirilmesi ve son olarak yazıların derlenmesi, eleştirme kurallarına uyularak yapılmıştır demek bu güçlüğü çözmüyor. Ben kutsal kitapların tanrısallığına, sözü geçen kuralların sağladığı kesin-

likle orantılı bir inançla katılmaktan hiç de geri durmam.

LXI

Kanıt bulayım derken hep güçlük buldum. Dinsel inanımın güdülerini taşıyan kitaplar, aynı zamanda inansızlık nedenlerini de taşımaktadırlar. Bunlar saldırı ve savunma araçlarının ortak kaynağıdır. Orada, yaradancının (déiste) tanrıtanımaza karşı durduğunu; yaradancı ile tanrıtanımazın Yahudi ile savaştığını; tanrıtanımaz, yaradancı ve Yahudinin Hıristiyana karşı birleştiğini; tanrıtanımaz Yahudi, yaradancı, Müslüman ve Hıristiyanlığın bir sürü mezhebinin gene Hıristiyanlığa çattığını; şüphecinin iso tek başına hepsine karşı çıktığını gördüm. Ben orada hakemdim. Savaşanlar arasında adalet terazisini tutuyordum. Kefeler, içlerindeki ağırlıklara göre yükselip alçalıyordu. Uzun iniş çıkışlardan sonra ibre, karşı kefenin direnmesi üzerine ve tartıcının aşırı taraf tutması yüzünden Hıristiyandan yana değildi. Hak gözetirliğimin tanığı gene benim. Taraf tutuculuğun çok aşırı oluşu yüzünden bu hak gözetirlik bana sağlam görünmedi. Açık yürekliliğime Tanrı tanıktır.

LXII

Görüşlerdeki bu çeşitlilik, yaradancılara, sağlam olmaktan çok, benzersiz olan bir düşünme düzeni tasarlatmıştır. Cicero, Romalıları dünyanın en savaşkan milleti olarak tanıtlarken, bu görüşü, ustalıkla karşısındakinin sözlerinden çıkarmaktadır. Galyalılar! Yiğitliği, kendinizden başka birine kondurmak isteseniz kime kondururdunuz? Romalılara. İranlılar! Sizden sonra, en yiğit insanlar kimlerdir? Romalılar! Afrikalılar, birinden çekinmiş olsanız en çok kimden çekinirsiniz? Romalılardan. Biz de, onun gibi, tekmil dincilere sorsak, hepsi yaradancıları göstereceklerdir. Çin-

liler! Eğer sizinki değilse, en iyi din hangisidir? Doğa dini. Müslümanlar! Muhammed'in dininden dönmek isteseydiniz, hangi dine girmek isterdiniz? Doğa dinine. Hıristiyanlar! Doğru din Hıristiyanlık değilse hangisidir sizce? Yahudilerin dini. Peki, ey Yahudiler, Yahudi dini yanlışsa, doğru din hangisidir? Doğa dini. İmdi, diye devam ediyor Cicero, birinci sırayı kimseye bırakmak istemeyip, ikinci sırayı oybirliği ile başkasına verenler, su götürmez şekilde bu ikinci sıraya lâyıktırlar.

TANRIBİLİMCİLERE ÇEŞİTLİ İTİRAZLAR

I

Din konusunda, düpedüz dinsizlik amacı gütmeyen şüphelere, hele bunlar bilisizliğini bilen bir kişiden geliyor ve aşırı akıl yürüterek Tanrı'yı gücendirmek korkusundan doğuyorsa, tıpkı bir hayır işi gözüyle bakılmalıdır.

II

İnsan aklı ile sonsuz akıl (ki Tanrı'dır) arasında bazı benzerlikler bulmak, ondan sonra da, Tanrı insan aklının feda edilmesini istiyor demek, Tanrı bir şeyi hem istiyor, hem istemiyor demektir.

III

Bize akıl veren Tanrı'nın, onun kendisine feda edilmesini istemesi, verdiğini el çabukluğu ile geri alan bir hokkabaz dolandırıcılığı olur.

IV

Aklımdan vazgeçersem, yol göstericimi kaybederim. İster istemez gözü kapalı olarak başka bir da-

yanak bulmam gerekir, sanırım ki, tartışma konusu da budur.

V

Eğer akıl bir Tanrı vergisi ise, inan (iman) için de aynı şey söylenebileceğine göre, Tanrı bize birbiriyle bağdaşmaz çelişik iki şey sunmaktadır.

VI

Bu güçlüğü ortadan kaldırmak için, inan temelsiz bir ilkedir, tabiatta bulunmaz demek gerekir.

VII

Pascal, Nicole ve daha başkaları derler ki: «Tanrı, suçlu bir babanın günahı yüzünden onun suçsuz çocuklarını cehennem işkencesi ile cezalandırabilir, bu, üstün bir önermedir, akla da aykırı değildir.» Peki, apaçık bir küfür sayılabilecek bu önerme akla aykırı değilse, akla aykırı olan nedir?

VIII

Geceleyin uçsuz bucaksız bir ormanda yolumu kaybetmişim, yolumu bulmak için elimde ufacık bir ışık var. Bir adam ortaya çıkarak bana şöyle diyor: Dostum, yolunu bulabilmen için elindeki ışığı söndür. Bu adam bir tanrıbilimcidir.

IX

Eğer aklımın kaynağı yukarıda ise, akılla bana seslenen, Tanrı'nın sesidir, onu dinlemem gerekir.

X

Bir değer, ya da bir kusur aklın yararına kullanılmaz Çünkü, bir körün renkleri ayırt edebilmesi için

bütün dünyanın iradesi bir araya gelse gene bir işe yaramaz. Eğer, budala değilsem nerede apaçıklık ve bulanıklık olduğunu, nerede apaçıklık olmadığını görmek zorundayım. Oysa, budalalık bir ayıp değil, bir talihsizliktir.

XI

Tabiatın yaratıcısı, akıllı bir adamım diye beni mükâfatlandırmayacağı gibi, aptal bir adamım diye de beni cezalandırmayacaktır.

XII

Kötü bir kişisin diye Tanrı seni de cezalandırmayacaktır. Ne demek! Kötü kişi olmakla yeteri kadar mutsuz değil misin zaten?

XIII

Her erdemli davranış insana gönül rahatlığı verir; her suçlu davranış ise pişmanlık acısı doğurur. Akıl şu ya da bu önermeden tiksiniyorsa, bunu pişmanlık acısı ve utanç duymaksızın açığa vurur. O halde, ister inanılsın, ister inanılmasın, ne erdem vardır, ne de suç.

XIV

Doğru davranmak için gene de Tanrı'nın lûtfu gerekli ise İsa'nın ölümü neye yaramıştır?

XV

Bir cennetliğe karşılık yüz bin cehennemlik varsa, şeytan üstün çıkmış demektir, hem de oğlunu ölüme göndermeksizin.

XVI

Hıristiyanların Tanrısı, keyfine pek çok, çocuklarına pek az düşkün bir babadır.

XVII

Bir Hıristiyandan cehennem korkusunu kaldırın, dinsel inancını da yok etmiş olursunuz.

XVIII

Her zaman ve her yerde bütün insanları ilgilendiren doğru bir din, sonsuz, evrensel ve apaçık olmalıdır. Hiçbir dinde bu özellik yoktur. Hepsinin boş olduğu üç kere gösterilmiş demektir.

XIX

Herhangi bir dine herkesin inanması gerektiğini tanıtlamak için, yalnız bazı kimselerin tanık olduğu olayları ileri sürmek yetersizdir.

XX

Dinlerin dayandıkları olaylar eski ve olağanüstü olaylardır, yani bir şeyi en inanılmaz biçime sokmak için olabildiği kadar şüpheli olaylardır.

XXI

İncil'i bir mucize ile tanıtlamak, bir saçmalığı tabiata aykırı bir şeyle tanıtlamak demektir.

XXII

Peki, Tanrı, oğlunun adını duymamış olanlara ne yapacaktır? İşitmiyorlar diye sağırları cezalandıracak mı?

XXIII

Dininden söz edildiğini işitip de o dini anlayamayanlara ne yapacak? Dev adımları ile yürümesini bilmiyorlar diye cüceleri cezalandıracak mı?

XXIV

Niçin İsa'nın mucizeleri gerçektir de, Esculape'ınkiler, Tyane'li Apollonius'unkiler ve Muhammed'inkiler yanlıştır?

XXV

Peki, Kudüs'te oturan bütün Yahudiler, İsa'nın mucizeleri karşısında dinlerini değiştirdiler mi? Hiçbir zaman. Ona inanmadıktan başka, bir de çarmıha gerdiler onu. Bu Yahudileri yeryüzünde benzeri olmayan insanlar kabul etmek gerekir. Bir tek sahte mucizenin ardından sürüklenen milletlere her yerde rastlamak mümkünken, İsa Peygamber sayısız gerçek mucizeleriyle Yahudi milletini kandıramamıştır.

XXVI

Asıl şu Yahudilerin inanmazlık mucizesi övülmeye değer, İsa'nın dirilmesi mucizesi değil.

XXVII

Sezar'ın yaşadığı iki kere ikinin dört ettiği kadar gerçektir. İsa'nın yaşadığı da Sezar'ınki kadar gerçektir. İmdi, İsa'nın dirildiği do, onun ve Sezar'm yaşadığı kadar gerçektir. Amma da saçma sonurgu! İsa ile Sezar'ın yaşamaları mucize değildir ki.

XXVIII

M. de Turene'in Hayatı adlı kitabın yazdığına göre, bir evi ateş sarmış, ama Saint-Sacrement gelir gelmez yangın birdenbire durmuş. Kabul. Ama, tarihin yazdığına göre de, keşişin biri kutsanmış bir parça mayasız ekmeği zehirlemiş, bir Alman imparatoru da zehirlenip ölmeden önce yutmuş onu.

XXIX

Burada ya ekmek ve şaraptan öte bir şey var, ya da İsa'nın vücuduna ve kanına zehir katılmıştır, demek gerekir.

XXX

Bu beden küflenmiş, bu kan ekşimiştir. Bu Tanrı kendi tapınağında güveler tarafından kemirilmiştir. Kör millet, budala Mısırlı, gözünü aç artık!

XXXI

Bilgisiz kişilerin yayadığı İsa dini, ilk Hıristiyanları yaratmıştır. Bilgin ve uzman kişilerin öğütlediği aynı din bugün sadece inansızlar yaratmakta.

XXXII

Deniyor ki, bir yasal yetkeye (kanuni otorite) bağlılık insanı düşünmekten alıkor. Ama, yeryüzünde böyle bir yetkesi bulunmayan din nerede?

XXXIII

Bir Müslümanı, kendisini vaftiz ettirmekten alıkoyan şey, çocuklukta gördüğü eğitimdir. Bir Hıristiyanın kendini sünnet ettirmesine engel olan da gene çocuklukta gördüğü eğitimdir. Yetişkin insanın aklı ise vaftizi de, sünneti de aynı ölçüde saçma bulur.

XXXIV

Luka İncil'inde deniyor ki, baba Tanrı, oğul Tanrı'dan daha büyüktür, pater major me est. Kilise, gene de bu kadar açık ve kesin bir sözü saymayarak, babasının son sözlerine tastamam bağlı kalan titiz ve sadık kişiyi afarozlamaktadır.

XXXV

Kilise bu sözlerin anlamını keyfince değiştirebildiğine göre, daha önemli olsa bile, bütün kutsal kitaplarda değiştirmeyeceği söz bulunmadığı gibi, iyi anlaşılmakla övünülebilecek bir söz de bulunamaz. Dolayısiyle de kilise gelecekte canının istediği her değişikliği yapabilir.

XXXVI

Tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam. Bir Tanrı'nın dili böyle mi olur? Sanki bir bilmece - bulmaca derlemesi.

XXXVII

İn dolore paries (Tekvin). Tanrı, yoldan çıkan kadına, acı çekerek doğuracaksın diyor. Hayvanların dişileri de acı çekerek doğururlar, peki, onlar Tanrı'ya ne yaptılar?

XXXVIII

Pater major me est (babam benden büyüktür) sözlerini harfi harfine anlamak gerekirse, İsa, Tanrı değildir. Hoc est corpus meum (bu benim bedenimdir) sözlerini harfi harfine anlamak gerekirse, İsa kendi ellerini havarilerine veriyordu demektir. Bu ise, Denis, başı kesildikten sonra başını alıp öptü demek kadar saçmadır.

XXXIX

İsa, Zeytindağı'na çekileceğini, orada dua edeceğini söylemiş. Kime dua edecekmiş? Kendine mi?

XL

Tanrı'yı yatıştırmak için Tanrı'yı öldüren Tanrı sözü, Hontan'ın yerinde bir sözü.

Bu iki satır, Hıristiyanlığın lehinde veya aleyhinde yazılmış ufacık yüz ciltten daha çetrefil ve daha gülünç değildir.

XLI

İnsan, güçlülük ve güçsüzlük, aydınlık ve karanlık, küçüklük ve büyüklük bileşimidir, demek onu kötülemek değil, tanımlamaktır.

XLII

İnsan ya Tanrı'nın, ya da doğanın yarattığı gibidir. Tanrı'yla doğa ise hiçbir zaman kötü bir şey yapmazlar.

XLIII

Bizim ilk günah dediğimiz şeye, Ninon de l'Enclos özgün (original) günah der.[1]

XLIV

İncil yazarlarının birbirine uygun olduğunu söylemek, eşi görülmedik bir sakıntısızlık olur, çünkü bir kısmında bulunan olaylar ötekilerde yoktur.

XLV

Eflâtun, Tanrısallığın üç belirtisi olduğunu söyler: iyilik, bilgelik, egemenlik. Bunda Hıristiyanların üçlü tanrısını (teslis) görmek için insanın gözleri kör olmak gerekir. Bizim söz dediğimiz şeye Atinalı filozof logos diyeli neredeyse üç bin yıl oldu.

XLVI

Tanrısal kişiler ya üç ilinektir (araz), ya da üç

1) Yazar, originel ve original kelimelerinin benzerliğinden faydalanarak söz oyunu yapmış.

tözdür. Ortası yoktur. Eğer üç ilinekse, biz ya tanrıtanımaz, ya da yaradancıyız. Yok, üç töz ise, o zaman da payeniz.[2]

XLVII

Baba Tanrı, sonsuz öcünü hak edenleri yargılar; oğul Tanrı ise aynı kimseleri sonsuz rahmetine lâyık biçimde yargılar. Kutsal-Ruh ise hiç bir şeye karışmaz. Bu katolik lâfazanlığını tanrısal iradenin tekliği ile nasıl uyuşturmalı?

XLVIII

Tanrıbilimcilerden sonsuz cehennem işkenceleri ile Tanrı'nm sonsuz rahmetini uyuşturmaları isteneli çok oldu, ama onlar hep oldukları yerdeler.

XLIX

Ceza çektirmekte fayda olmadığı zaman bir suçluyu niçin cezalandırmalı?

L

Bir suçluyu sırf keyf için cezalandırmak ise çok zalim ve çok kötü bir hareket olur.

LI

Bizim Tanrısal babamıza benzemek isteyecek hiçbir iyi baba bulunamaz.

LII

Günah işleyenle günah konusu olan şey arasındaki ilgi nedir? Bir yığın budalalık, bir yığın canavarlık?

---

2) Payen: Hıristiyan olmayan, puta tapan.

LIII

Peki, bu Tanrı neden o kadar öfkelenir? Onun şanı şöhreti, rahatı, mutluluğu üstüne iyi ya da kötü herhangi bir şey diyemez miyim?

LIV

Bir yandan Tanrı, kendine karşı hiçbir şey yapmamış olan kötü kişiyi sonsuz sürece ateşte yaksın isterler, bir yandan da, hayatını, şerefini, servetini tehlikeye atan oğlunu geçici bir ölümle cezalandıran bir babaya göz yumarlar.

LV

Ey Hıristiyanlar! Öyleyse sizin iyilik ve kötülük, doğru ve yalan üstüne, her biri için değişik iki düşünceniz var demektir. Demek ki, siz inakçıların (dogmatik) en saçması, kuşkucuların en aşırısısınız.

LVI

Dünyada mümkün olan bütün kötülükleri işleyebilecek kimse ancak sonsuz cezayı hakkedebilirdi. Tanrı'yı son derece öç güdücü bir varlık yapmak için, yer solucanını son derece güçlü bir varlık biçimine sokuyorsunuz. İşlenebilen bütün kötülükler mümkün kötülüklerin tümü değildir.

LVII

Tanrı'nın çapkın yarattığı bir kişinin, gene Tanrı'nın sevimli ve güzel yarattığı komşusu ile yatması olayını bir tanrıbilimciden dinlerseniz, sanki evrenin dört yanını yangın sarmış sanırsınız. Ya! Dostum, bir de Marcus Aurelius'u dinle, göreceksin ki, iki organın yasaklanmış o tatlı sürtüşmesi yüzünden Tanrı'nı öfkelendiriyorsun.

LVIII

Canavar yürekli Hıristiyanların sonsuz diye çevirdikleri sözün İbranicesi süreklidir. Sonsuz cehennem işkencesi inancı, İbranicenin iyi bilinmemesinden ve çeviricinin yırtıcı mizacından ileri gelmiş olmalıdır

LIX

Pascal şöyle der: «Dininiz yanlışsa, ona doğru diye inanmanızda hiçbir sakınca yoktur; eğer doğru ise, ona yanlış diye inanmamakla sakıncalı davranıyorsunuz demektir.» Aynı şeyi bir imam da Pascal gibi söyleyebilir pekâlâ.

LX

Tanrı olan İsa'nın şeytan tarafından ayartılmış olması, Binbir Gece Masalları'na yaraşır bir hikâyedir

LXI

Bir Hıristiyanın, özellikle bir jansenistin bana, Tanrı'nın insan biçiminde ortaya çıkışını içten duyurmasını ne kadar isterdim. Bu inançtan bir çıkar elde edilmek istenirse dinsel suçluların sayısını sonsuzcasına artırmak gerekirdi.

LXII

Bir kız, topluluktan uzak yaşıyordu. Bir gün, elinde bir kuş taşıyan bir delikanlıyı yanına aldı. Kız gebe kaldı. Bu çocuğu kim yaptı diye soruyorlar? Güzel soru doğrusu. Kim yapacak, kuş!

LXIII

Leda'nın kuğusu, Castor'la Pollux'un küçücük

alevleri bizi niçin güldürsün yani, İncil'in güvercinine ve ateşten dillerine gülmüyoruz ya?

XLIV

İlk zamanlarda, hemen hepsine aynı derecede inanılan altmış İncil vardı. İçlerindeki çocukça ve budalaca yazılardan dolayı elli altı tanesini kaldırıp attılar. Alıkonmuş olanların içinde böyle şeyler hiç mi kalmadı?

LXV

Tanrı insanlara bir ilk yasa verir, sonra bu yasayı kaldırır. Bu davranış, yanılmış olan ve zamanla yanılmış olduğunu anlayan bir yasacı için kusur değil midir? Olgun bir varlığa sözünden caymak yakışır mı?

LXVI

Dünyada ne kadar din varsa, bir o kadar da değişik inanç vardır.

LXVII

Dünyadaki bütün bağnazlar sapık yaradancılardır.

LXVIII

İnsan suçlu doğmadığı halde mutsuz ise, sonsuz bir mutluluk sevinci tatmaya hakkı olduğu halde, tabiatı gereği hiçbir zaman ona lâyık olamaması yüzünden değil midir?

LXIX

İşte Hıristiyanlık hakkındaki düşüncem: Yalnız ahlâksal yönü ile birkaç söz söyleyeceğim. Cehennem

korkusu ile İncil'in âyetlerine tıpatıp uymak gerektiğini bilen, ama insan tabiatı gereği istenen olgunluk derecesine ulaşmanın son derece güç olduğunu anlayan katolik bir aile babası için, çocuğunu bacağından yakalayıp yere çalmaktan, ya da daha doğarken boğmaktan başka çıkar yol görmüyorum. Böyle davranmakla, baba çocuğunu cehennem işkencesi tehlikesinden kurtarmış ve ona sonsuz bir mutluluk sağlamış olur. Bana kalırsa, bu davranış suç işlemek değil, her iyi babanın çocukları için elden gelen her şeyi yapmasını gerektiren, baba sevgisine dayandığına göre son derece övülmeye değer bir davranıştır.

LXX

İnsanları öldürmek, onlara sonsuz bir mutluluk sağlamak; hayatta bırakmak ise, onları muhakkak sonsuz mutsuzluğa uğratmak olacağına göre, suçsuzların öldürülmesini yasaklayan din kuralları ve toplum kanunları gerçekten çok saçma ve çok can yakıcı değil midirler?

LXXI

Nasıl, bay Condamine! Oğlunu çiçekten korumak için aşılamaya izin var da, onu cehennem işkencesinden kurtarmak için öldürmeye niçin izin yok? Alay mı ediyorsunuz.

LXXII

Satis triumphat veritas si apud paucos, eosque bonos, accepta sit, nec ejus indoles placere multis.

o

Eskiden Ternate adasında, dinden söz açmak, kim olursa olsun herkese, hattâ din adamlarına bile yasakmış. Bir tek tapınak varmış. Özel bir yasa iki ta-

pınak olmasını yasaklıyormuş. Tapınakta ne adak sunağı, ne heykel, ne de resim varmış. Hayli yüklü gelirleri olan yüz din adamı tapınağa hizmet edermiş. Bunlar ne ilâhi okur, ne de konuşurlarmış. Sadece parmakları ile, üzerlerinde şu sözler yazılı bir piramidi gösterirlermiş: Ölümlüler, Tanrı'ya tapının, kardeşlerinizi sevin, yurdunuza faydalı olun.

o

Bir adama çocukları, karısı ve dostları ihanet etmiş. Servetini haramiler ele geçirmiş, adam yoksulluk içinde kalmış. İnsanlara karşı derin bir hınç ve nefret duyan adamcağız toplumdan uzaklaşmış, tek başına bir mağaraya çekilmiş. Orada yumrukiarını gözlerine dayayarak, duyduğu hınç kadar korkunç bir öç şekli düşünmeye koyulmuş «Ahlâksızlar! diye söylenmiş, işledikleri haksızlıktan dolayı onları cezalandırmak ve hak ettikleri mutsuzluğa uğratmak için ne yapmalıyım? Ah! aklıma gelse de onların başına öyle bir belâ sarsam ki... onu kendi hayatlarından daha önemli saysalar ve üzerinde hiçbir zaman anlaşamasalar!...» Derken birdenbire «Tanrı! Tanrı!» diye bağırarak mağaradan dışarı fırlamış. Çevresinde sayısız yankılar belirmiş: «Tanrı! Tanrı!» Bu korkunç isim bir uçtan bir uca yayılmış, her tarafta şaşkınlıkla dinlenmiş. İnsanlar önce yerlere kapanmışlar, sonra kalkmışlar, soruşturmuşlar, tartışmışlar, hırçınlaşmışlar, birbirlerini afarozlamışlar, birbirlerine diş bilemişler, boğazlaşmışlar ve böylece toplum kaçkınının dilediği gerçekleşmiş. Çünkü, önemli ve kavranamaz bir varlığın hikâyesi, geçmişte hep böyle olduğu gibi, gelecekte de böyle olacaktır.

DIDEROT

BİR BABANIN ÇOCUKLARI İLE KONUŞMASI YA DA YASAYI ÇİĞNEMENİN TEHLİKELERİ ÜSTÜNE

Fransızcadan Çeviren:
VEDAT GÜNYOL

Aklı başında ama, dindar bir adam olan babam,[1] kendi ili içinde bükülmez doğruluğu ile ün salmıştı. Birçok kez, hemşerileri arasında yargıcılığa seçildiği olmuştu. Tanımadığı yabancılar bile, vasiyetlerinin yerine getirilmesini ona bırakmışlardı. Öldüğü zaman, yoksullar gözyaşı döktüler, onu yitirdikleri için. Hastalığı süresince, büyükler kadar küçükler de, konuşmasından ne denli haz duyduklarını gösterdiler. Son demlerini yaşadığını öğrenince, bütün kent üzüntüye düştü. Yüzü hep canlı kalacak gözlerimin önünde. Koltuğunda, o sessiz duruşu, o nurlu yüzü ile hep görür gibi oluyorum onu. Sesini hâlâ duyuyor gibiyim. İşte size, akşam toplantılarımızdan birinin hikâyesi ve öbür akşamları nasıl geçirdiğimize bir örnek.

Mevsim kıştı. Papaz, kızkardeşim[2] ve ben, babamın etrafını almış, oturmuştuk ocağın başında. Ünlülüğün sakıncaları üstüne yaptığımız bir konuşma sonunda, babam bana: «Biz ikimiz şu dünyada ün saldık. Şu farkla ki, senin kendi aracınla kazandığın ün kendi rahatını, benim kendi aracımla kazandığım ün de başkalarının rahatını kaçırdı,» dedi. Babam, yaptığı şu iyi ya da kötü ihtiyar demirci şakasından sonra,

---

1) Diderot'nun babası, Didier Diderot demirciydi.

2) Kızkardeşinin adı Denise'dir. Papaz diye anılan kişi (Didier-Pierre) Diderot'nun erkek kardeşidir.

düşünmeye, dikkatli dikkatli bizlere bakmaya başladı. O zaman, papaz: «Peder bey, ne düşünüyorsunuz?» diye sordu.

Babam: «İyi insan olarak ün salmanın - ki, bu, ünlerin en özlenilenidir - buna lâyık olan kimse için bile tehlikeleri vardır, diye düşünüyordum.» dedi. Kısa bir duraklamadan sonra, şunları ekledi sözlerine: «Düşündükçe ürperiyorum hâlâ... İnanır mısınız çocuklarım? Hayatımda bir kez, sizleri yıkıma sürüklemek, evet, adamakıllı mahvetmek üzereydim.»

PAPAZ

Nasıl oldu, peki?

BABAM

Nasıl mı? Şöyle...

Başlamadan önce, «Sorette,[3] yastığımı kaldır, aşağıya kaymış. Ve (bana), robdöşambrımın eteklerini örtüver, ateş bacaklarımı yakıyor... Hepiniz Thivet papazını tanıdınız, değil mi?»

KIZKARDEŞİM

Şu, yüz bir yaşında ölen papaz değil mi? Birlikte yaşadığı doksanlık kardeşinin ölümünü duyunca göçüvermişti hani?

BABAM

Ta kendisi.

PAPAZ

E, sonra?

---

3) Denise'e, kızkardeşçik anlamında, böyle derdik.

Sonrası şu: Yol kenarlarında, kırlarda, kilise kapılarında dilenerek hayatlarını kazanan yoksul mirasçıları bana bir vekâletname yollayarak, terekenin bulunduğu yere gidip, akrabaları papaz efendinin malını mülkünü güvence altına almam için yetki verdiler. Birçok zengin aileye yaptığım bir hizmeti nasıl esirgeyebilirdim bu yoksullardan? Kalkıp Thivet'ye gittim. Oranın mahkemesine başvurdum. Mallara mühür koydurdum ve mirasçıları bekledim. Gelmekte gecikmediler. On, on iki kadardılar. Bunlar, çorapsız, ayakkabısız, neredeyse çırılçıplak: Yırtık pırtık önlüklerine sarılı çocuklarını bağırlarına bastırmış kadınlar; omuzlarındaki sopalara takılı paçavralar içinde, yine başka paçavralar taşıyan, partal kılıklı ihtiyarlardı. Korkunç bir yoksulluk görünümüydü bu. Buna bakıp, her birinin payına düşen on bin frank karşısındaki sevinçlerini düşünün. Oradakilerin söylediklerine bakılırsa, papaz efendinin mirası, şöyle bir göz kararıyle, en az yüz bin frank ederdi. Mühürleri kaldırdım. Bütün gün eşyaların sayımıyle uğraştım. Gece bastırınca, çekip gitti bu zavallılar. Tek başıma kaldım. Onları tezelden paylarına kavuşturmak, hepsini yerlerine yurtlarına yollamak ve işlerimin başına dönmek istiyordum. Bir yazı masasının altında, kapaksız eski bir çekmece vardı, her çeşit yararsız kâğıtlarla dolu. Bunlar, eski mektuplar, cevap karalamaları, gider hesapları, yıpranmış alındı belgeleri ve her çeşitten değersiz kâğıtlardı. Ne var ki, bu gibi durumlarda bunların hepsini okumak, hiçbirini ihmal etmemek gerekirdi. Bu can sıkıcı işi bitirmek üzereyken, oldukça uzun bir yazı geçti elime. Biliyor musunuz neydi bu uzun yazı? Bir vasiyetname. Hem de, papaz efendinin imzasını taşıyan bir vasiyetname! Tarihi öyle eskiydi ki, uygulayıcı olarak adlarını verdiği kimseler, yirmi yıldır bu dünyadan göçüp git-

mişlerdi. Vasiyetname, sağımda solumda uyuyan şu yoksulları miras dışı bırakıyor ve papaz efendi varını yoğunu, senin de tanıyacağın, Paris'in şu zengin kitapçılarından Frémin'lere bırakıyordu. Ne kadar şaşırdığımı ve üzüldüğümü varın siz tahmin edin. Ne yapmalıydım bu kâğıdı? Yakmalı mıydım? Niye olmasın? Bu, bir vasiyetnameden çok, bir kötülemeye, bir ayıplamaya benziyordu. Hem, vasiyetnameyi bulduğum yer, arasına karıştığı kâğıtlar, insanı çileden çıkaran haksızlık bir yana, onun aleyhinde tanıklık etmiyor muydu? İşte, bütün bunları söyledim kendi kendime. Umutları ellerinden alınmış, çalınmış bu zavallı mirasçıların perişanlığını düşünerek, vasiyetnameyi ateşe yaklaştırıyordum. Sonra, ilk düşüncemin karşısına başkaları çıkıyor, böylesi önemli bir durumda vereceğim kararda yanılma korkusu, kafamın gücüne güvensizlik, yüreğimin derinlerinde yankılanan acıma duygusunun sesinden çok, adaletin sesi, beni birden durduruyordu. Gecenin geri kalan kısmını, birçok kez ateşin üstünde tuttuğum, yakayım mı, yakmayayım mı diye bir türlü karar veremediğim bu çok haksız belge üzerinde kafa yorarak geçirdim. Yakmamak kararı ağır bastı. Bir dakika önce ya da sonra, birinci karar üstün gelebilirdi. Kararsızlık içindeydim. Yapacağım en akıllıca iş, görgülü bir kimseye danışmaktır, diye düşündüm. Gün ışır ışımaz ata bindim, var hızla şehre doğru yola koyuldum. Kendi evimin kapısı önünden geçtim ama, içeri girmedim. O günlerde, ruhani kurul üyelerinin oturduğu papaz okuluna indim. İçlerinde şaşmaz bilgisi ve temiz ahlâkıyle tanınmış birisi vardı: Bu adam, din sorunlarını çözümlemekte büyük ün salmış papaz Bouin'di.

Babam bunları anlatırken, doktor Bissei içeriye girdi: Evin hem dostu, hem doktoru Bissei. Babamın sağlık durumunu sordu, nabzını yokladı, artık şunları yiyebilirsin, şunları yiyemezsin dedi, bir iskemle aldı, oturup bizimle konuşmaya başladı.

Babam doktordan, bazı hastalarını, bu ara, şehrin eski belediye başkanı M. de Mésangère adında birinin yaşlı, düzenbaz kâhyasını sordu. Bu adam, efendisinin işlerini altüst etmiş, kâğıtlarını yakmış, onun adına borç almış, senetlerini ortadan kaldırmış, mallarını kendi adına geçirmiş, hepsi de sonradan meydana çıkan sayısız dolandırıcılık yapmış. Bu adam, ölüm cezasına değilse bile, ağır hapis cezasına çarptırılmak üzereydi. O günlerde, bütün eyalet bu dava ile çalkanıyordu. Doktor, adamın sağlık durumunun çok kötü olduğunu, ama yine de onu kurtarabileceğini söyledi.

BABAM

Ona yapılacak en kötü hizmettir bu.

BEN

Hem de yapılacak hizmetlerin en kötüsü.

DOKTOR BİSSEİ

Kötü bir hizmet mi? Neden kötü, söyler misiniz lütfen?

BEN

Şundan: Şu dünyada o kadar kötü insan var ki, ölmek isteyenlere engel olmamalı

DR. BİSSEİ

Benim görevim onu iyileştirmektir, yargılamak değil. Onu iyi edeceğim, çünkü işim bu, benim. Sonra yargıç onu astırır. O da, onun işi.

BEN

Ama doktor, bütün iyi yurttaşlara, size, bana düşen ortak bir görev var. O da, bütün gücümüzle, ka-

mu yararına çalışmaktır. Bana öyle geliyor ki, bir kötünün cezadan yakasını sıyırması, yasaların durmadan koruduğu topluluğun yararına değildir.

DR. BİSSEİ

Peki, bu adama kötü demek kime düşer, bana mı?

BEN

Hayır, yaptığı işlere.

DR. BİSSEİ

Peki, onun yaptığı işleri yargılamak yetkisi kime aittir. Bana mı?

BEN

Hayır, ama, izin verin de doktor, tezimi değiştireyim biraz. Bir hasta düşünelim ki, işlediği suçları bilmeyen kalmamış. Sizi çağırıyorlar. Koşuyorsunuz. Perdeleri açıyor, bir de bakıyorsunuz ki, karşınızda Cartouche veya Nivet var. Cartouche'u veya Nivet'yi iyi eder misiniz?

Doktor Bissei, bir an duraladıktan sonra, onu iyileştireceğini, hastanın adını unutacağını, sadece hastalıkla ilgileneceğini, bir adım öteye attı mı, artık nerede durmak gerektiğini bilemeyeceğini; doktor reçeteleri hastanın yaşayışına ve ahlâkına göre yazılırsa, insanların hayatını bilgisizliğin, birtakım tutkuların, önyargıların eline bırakmak olacağını söyledi. «Bana Nivet için söylediğinizi bir Jansenius'çu, bir Molinist için; bir Katolik de, bir Protestan için söyleyebilir. Siz beni Cartouche'un hasta yatağından uzaklaştırırsanız, bir yobaz da bir dinsizin yatağına yaklaştırmaz beni. Verilecek ilâcın tam ölçüsünü bulmak yeter bile. Buna bir de ilâcın verilip verilmemesini sağlayacak bir kötülük ölçüsü eklemek yersizdir...»

«Ama doktorcuğum, dedim, siz hastanızı bir güzel iyi ettikten sonra, bu hergele iyileşir iyileşmez, ilk iş olarak dostunuzu haklamaya kalkarsa, buna ne dersiniz? Elinizi vicdanınıza koyun. Onu iyileştirdiğinize pişman olmaz mısınız? Niçin yardım ettim, neden kendi haline bırakmadım, neden kurtardım onu, diye yakınmaz mısınız acı acı? Böyle bir soru, hayatı zehir etmez mi size?»

DR. BİSSEİ

Elbette üzülür, kendi kendimi yerim. Ama pişmanlık duymam hiç.

BEN

Neden pişmanlık duyasınız? Onu öldürmediniz ki. Öldürmüş olmanız söz konusu değil. Olsa olsa kuduz bir köpeği ölüme terk etmiş olurdunuz. Dinleyin beni, doktor! Ben sizin gibi gözümü budaktan sakınmam. Boş yargılarınızla elimi kolumu bağlayamazsınız benim. Ben doktorum diyelim. Hastama şöyle bir bakarım. Onun bir ip kaçkını olduğunu anlayınca, şöyle derim ona: «Alçak herif, hadi çabuk geber! Kendin için de, başkaları için de bundan daha iyi bir şey yapamazsın. Böğründeki sancıyı kesmek için ne yapmak gerektiğini biliyorum ama, yapmayacağım. Seni yeniden aralarına gönderecek kadar hemşerilerimi gözden çıkarmış değilim. İşleyeceğin yeni cinayetlerle de kendime sonsuz acılar hazırlamak istemiyorum. Hiçbir zaman suç ortağın olmayacağım. Seni ovindo saklayan ceza görürken, seni kurtaracak olanı günahsız sayacağız, öyle mi? Olmaz böyle şey. Bir üzüntüm varsa o da, ölümün pençesino bırakmakla seni ölüm cezasından kurtarmış olmamdır. Doğal adalet duygusu, toplum yararı, benzerlerimin esenliği adına ele vermem gereken bir kimsenin hayatını kurtarmayı dert mi edineceğim kendime? Geber, geber ki, çabam ve tedavimle bir canavar daha yaşıyor denilmesin.»

DR. BİSSEİ

Hoşça kalın, peder bey! A, bakın, yemekten sonra daha az kahve içmelisiniz, anlıyor musunuz?

BABAM

Ah, doktor, ne güzel şeydir şu kahve denen nesne!

DR. BİSSEİ

Hiç olmazsa, çok şekerli için.

KIZKARDEŞİM

Ama, doktor, şeker insanın kanını kızıştırmaz mı?

DR. BİSSEİ

Boş lâf! Hadi hoşça kal, filozof.

BEN

Durun biraz, doktor, ne olur. Marcus Aurelius zamanında yaşamış olan Galianus'u bilirsiniz. Rüyalara, nazarlıklara, muskalara, büyülere inanmakla birlikte, şöyle böyle bir adam değildi şüphesiz. Yeni doğan çocukların bakımıyle ilgili kendi tedbirleri için şunları söyler: «Bunları Yunanlılara, Romalılara, bilimde onların yolundan gidenlere sunuyorum. Cermenlere ve öbür barbarlara gelince, buna, ayılar, yaban domuzları, arslan ve başka yırtıcı hayvanlar ne kadar lâyıksa, onlar da o kadar lâyıktır...»

DR. BİSSEİ

Biliyorum bunu. Bana kalırsa ikiniz de yanılıyorsunuz, Galianus bu saçma sözü söylemekle, siz de buna değer vermekle. Doğa'nın Cermen çocuklarını koruması için Galianus'unkinden başka sırları olmasay-

dı, ne siz dünyada olurdunuz, ne de Galianus'u övebilir, ya da yerebilirdiniz

BEN

Marsilya'daki son veba salgınında...

DR. BİSSEİ

Çabuk olun, acelem var.

BEN

Kargaşalıktan yararlanıp ceplerini doldurmak için evlere dalan, her şeyi yağma eden, adam öldüren bir sürü haydut türemişti. Bunlardan biri vebaya yakalanıyor. Ölüleri kaldırmakla görevli mezarcılardan biri tanıyor herifi. Bu adamlar evlere giriyor ve cesetleri sokağa atıyorlardı. Mezarcı, caniye bakıyor ve ona: «A, alçak herif, sensin ha?» diyor ve ayaklarından yakaladığı gibi pencereye kadar sürüklüyor: Cani bağırıyor: «Ölmedim daha» diye. Bizimki «Yeterince ölmüşsün» diye karşılık veriyor ve o anda herifi üçüncü kattan aşağıya fırlatıyor. Doktor, şunu bilin ki, bu namussuz vebalıyı apar topar öbür dünyaya yollayan mezarcı, benim gözümde, onu iyileştirecek olan sizin gibi usta bir doktordan daha az suçludur. Artık gidebilirsiniz.

DOKTOR

Sevgili filozof, zekânıza ve coşkunuza istediğiniz kadar hayran olabilirim. Ama, ahlâk anlayışınızı ne ben benimserim, ne de, bahso girerim, papaz benimser.

PAPAZ

Bahse girebilirsiniz, ondan şüpheniz olmasın.

Papaza takılmak üzereydim. Ama, babam gülümseyerek, bana: «Kendi davanı baltalıyorsun,» dedi.

BEN

Nasılmış o?

BABAM

Sen, bay Mésangère'in şu rezil kâhyasının ölmesini istiyorsun, değil mi? Öyleyse, bırak doktoru, yapsın yapacağını. Neler mırıldanıyorsun öyle kendi kendine?

BEN

Diyordum ki, kendi kendime, Bissei Romalıların, Adrien VI'nın doktoru ölür ölmez kapısına yazdıkları Vatanın Kurtarıcısı sözlerini hiç bir zaman hak etmeyecek.

KIZKARDEŞİM

Göçüp giden başbakan kardinal Mazarin'in doktoru da, Guénaut gibi, yük arabacılarına: Arkadaşlar, bırakın doktor bey geçsinler. Kendileri bizim kardinali öldürmek lütfunda bulundular, dedirtemezdi.

Babam gülümsedi ve «Hikâyemin neresinde kalmıştım?» diye sordu.

KIZKARDEŞİM

Papaz Bouin'de kalmıştınız.

BABAM

Ona durumu anlattım. Bouin bana şöyle dedi: «Bu zavallılara karşı beslediğiniz acıma duygusu ne denli övülse azdır. Vasiyetnameyi ortadan kaldırın, yardımlarına koşun, buna gönlüm razı olur. Ama, vasiyet edilene de, bu yüzden yoksun kalacağı belli parayı eksiksiz noksansız geri vermek şartıyle.» Sırtım donuyor. Doktor kapıyı açık bırakmış olmalı. Soerette, git de kapayıver.

KIZKARDEŞİM

Gidiyorum ama, ben dönünceye kadar devam etmezsiniz inşallah.

BABAM

Merak etme.

Bizi biraz bekleten kızkardeşim içeri girerken, hafif kızgın: «Kapısına, birinde Yirmi bin franga satılık veya kontratsız yılda on iki bin franga satılık. Öbüründe de, Yılda % 6 faizle yirmi bin frank ödünç verilir cümleleri yazılı iki levha asan işte bu divanedir,» dedi.

BEN

Divane mi dedin, kardeşim? Ya, iki gibi gördüğün levhalar bir tekse ve ödünç verme levhası, kiralık levhasının açıklamasından başka bir şey değilse? Neyse, bırakalım bunu, papaz Bouin'e dönelim.

BABAM

Papaz Bouin şunları ekledi sözlerine: «Belgeleri onaylamak veya onaylamamak, ölülerin niyetlerini yorumlamak yetkisini kimden aldınız?»

«Ama, papaz efendi, ya çekmeceye ne dersiniz?»

«Bu vasiyetnamenin bile bile mi bir yana atıldığına, yoksa yanlışlıkla mı ortadan kaldırıldığına karar verme yetkisini kimden aldınız? Hiç hayatınızda böyle yanlışlık yapmadınız mı, dikkatsizlikle atmış olduğunuz değerli bir belgeyi günün birinde bir kâğıt sepetinde bulduğunuz olmadı mı?»

«Ama, papaz efendi, bu belgenin tarihine ve haksızlığına ne buyurulur?»

«Peki, bu belgenin, haklı olup olmadığına karar vermeye, vasiyet yoluyle yapılan bağışlamaya, haklıya hakkını vermek veya herhangi haklı bir iş gözüyle bakacak yerde, buna haksız demeye kim yetki verdi size?»

«Ama, papaz efendi, birinci derecedeki şu yoksul mirasçılar dururken, o zengin ve uzak hısımlara vasiyetnameyle miras bırakmak olur mu peki?»

«Ölünün kendisi kadar bile tanımadığınız uzak hısımlarına neler borçlu olduğunu kestirmek yetkisini kimden aldınız?»

«Ama, papaz efendi, vasiyetnameyle mirasçı seçilen kimsenin yolladığı ve ölünün sağlığında açmak zahmetine bile katlanmadığı o bir deste mektuba ne dersiniz?»

«Size söylemeyi unuttum,» diye ekledi babam: «Bu uğursuz vasiyetnameyi bulup çıkardığım kâğıt yığınları arasında, Frémin'lerin yirmi mi otuz mu, bilmem ne kadar, hepsi de mühürlü mektupları vardı.» Papaz Bouin: «Ne çekmece, ne vasiyetnamenin tarihi, ne mektuplar, ne papaz Bouin, ne evet, ne hayır para eder. Yasaları çiğnemeye, ölülerin niyetlerini kestirmeye, başkalarının malını keyfince kullanmaya kimsenin hakkı yoktur. Eğer Tanrı, bir raslantı eseri olarak, vasiyetnamenin kalmasıyle, yasal mirasçıyı ya da vasiyetle mirasçı seçilen kimseyi, ya da ölüyü - çünkü hangisini bilinmez - cezalandırmaya karar vermişse, bu vasiyetname hükümlerinin yerine getirilmesi gerekir.»

Din adamlarımızın en aydınının böylesine açık, böylesine kesin kararından sonra, kendi kendime, «ya, belki on kez yakmaya kalktığım vasiyetnameyi yakmış olsaydım, sonra da, vicdan azabından kıvranıp papaz Bouin'e başvursaydım, benim ve siz çocuklarımın hali ne olurdu» diye düşündükçe şaşkına dönüyor ve korkudan titriyordum. Haklıya hakkını geri verirdim, verirdim ya, bunda kimsenin kuşkusu olmasın ama, o zaman da sizler mahvolurdunuz!

KIZKARDEŞİM

Ama, babacığım, bundan sonra, papazın evine dönüp bu yoksul insanlara, paylarına hiç bir şey düş-

mediğini ve geldikleri gibi geri dönebileceklerini bildirmek gerekiyordu. O yufka yüreğinizle nasıl göze alabilirdiniz bunu söylemeyi?

BABAM

Doğrusu pek bilmiyorum. İlk anda vekillikten kendimi kurtarıp, yerime bir hukukçu getirmeyi düşündüm, ama hukukçu, vekâletnamenin verdiği yetkiyi bütün katılığıyle kullanır, belki de benim mutsuzluklarını hafifletebileceğim o zavallı insanları omuzlarından yakalayıp atabilirdi. Onun için aynı gün, Thivet'ye döndüm. Ansızın ortadan kayboluverişim ve giderken aldığım tedbirler tedirginlik yaratmış. Üzgün halimle geri dönüşümse, daha bir tedirginlik yarattı. Bununla birlikte, elimden geldiği kadar olup biteni gizlemeye çalıştım.

BEN

Yani, pek o kadar gizleyemediniz.

BABAM

Önce bütün değerli eşyaları güvence altına almakla başladım işe. Gereğinde bana yardımı dokunabilecek birkaç kişiyi eve aldım. Şarap mahzenini, ambarları açıp bu zavallıları yiyip içmeye, şarap, buğday ve başka yiyecekleri aralarında paylaşmaya çağırdım.

PAPAZ

Ama, babacığım...

BABAM

Biliyorum, ne bunlar, ne başka şeyler onların hakkı değildi.

BEN

Papaz kardeş, sözümüzü kesiyorsun.

BABAM

Sonra, ölü gibi betim benzim sararmıştı, tirtir titriyor, ağzımı açıyor, söylecek lâf bulamıyor, oturuyor, ayağa kalkıyor, bir cümleye başlıyor, sonunu getiremiyor ve ağlıyordum... Bütün bu insanlar, ürkek ürkek etrafımı alıyor, «Söyleyin, beyefendi, ne var?» diye soruyorlar. «Ne mi var, diyorum, bir vasiyetname, hepinizi miras dışı bırakan bir vasiyetname!» Bu bir iki kelimeyi söylemek bana öyle acı geldi ki, az kalsın bayılacaktım.

KIZKARDEŞİM

İnanırım, öyle olmuşsunuzdur.

BABAM

Bundan sonra olup bitenler görülecek şeydi, çocuklarım. Bunu hatırlamak bile tüylerimi ürpertiyor. Acı, öfke dolu çığlıklarını, ulumayı andırır beddualarını hâlâ duyar gibiyim... Burada, babam ellerini gözlerine, sonra da kulaklarına götürdü. Şu kadınlar, diye devam etti, hep gözlerimin önünde şu kadınlar! Kimileri yerlerde yuvarlanıyor, saçlarını başlarını yoluyor, yüzlerini göğüslerini paralıyordu. Kimileri de, ağızlarından köpükler saçıyor, çocuklarını ayaklarından yakalamış, bıraksanız, kafalarını taşlara çalıp parçalamak ister gibiydiler. Erkeklerse, ellerine ne geçerse yakalıyor, deviriyor, kırıp döküyor, evi ateşe vereceğiz diye tehditler savuruyorlardı. Kimileri bangır bangır bağırıyor, papazın cesedini çıkarıp parçalamak ister gibi, yeri tırnaklarıyle eşeliyordu. Bütün bu gürültü patırtı arasında, nedenini bilmeden, ana babaların mutsuzluğunu paylaşan çocukların keskin çığlıkları yükseliyordu. Ana babalarsa, elbiselerine yapışan çocukları hoyratça iteliyorlardı. Hayatımda bu denli acı duyduğumu hatırlamıyorum.

Bununla birlikte, Parisli mirasçıya mektup yazıp durumu bildirmiş, engel olamayacağım herhangi bir

kazayı önlemek için, hemen gelmesini istemiştim. Onu bütün haklarından tamamıyle vazgeçirir, ya da elverişli bir çözüme razı ederim umuduyle (ki, bundan övünç duyuyordum), zavallıları biraz yatıştırmış ve onları köyün uzağındaki kulübelere dağıtmıştım.

Parisli Frémin geldi. Uzun uzun baktım yüzüne. O katı suratında umut verici hiçbir şey göremedim.

BEN

Kapkara, kalın, gür kaşlar, yumuk yumuk küçücük gözler, biraz çarpık yayvan bir ağız, çiçek bozuğu, kayış gibi bir ten. Değil mi?

BABAM

Ta kendisi. Altmış fersahlık yolu otuz saatten az bir zamanda almıştı. İlk işim, davalarını savunduğum zavallıları kendisine göstermek oldu. Hepsi, onun karşısında sessiz sessiz ayakta duruyordu. Kadınlar ağlıyor, erkekler, başları açık, elleri külâhlarının içinde, sopalarına dayanmış duruyorlardı. Frémin oturmuştu. Gözleri kapalı, yere doğru eğik, çenesi göğsüne dayalıydı. Hiç birine bakmıyordu. Ben, var gücümle onları savundum. Böylesi durumlarda insan söylediklerini nereden bulur bilmem. Bu mirasa pek haklı olarak konmadığını Frémin'e açıkça anlattım. Karunlar gibi zengin olduğunu ileri sürüp, gözlerinin önündeki yoksulluğu göstererek yalvardım ona. Hattâ ayaklarına kapandım. Ama, bir metelik bile koparamadım ondan. Bana, karşılık olarak, bütün bunları hiç düşünmediğini, elinde bir vasiyetname bulunduğunu, bu vasiyetnameye bağlı masalın kendini ilgilendirmediğini, benim sözlerimden çok, davranışıma önem verdiğini söyledi Öfkeyle anahtarları suratına fırlattım. Eğilip yerden aldı onları ve her şeye el koydu. Eve, öylesine üzgün, öylesine allak bullak, öylesine değişmiş olarak döndüm ki, henüz hayatta olan anneniz, başıma büyük bir felâket geldi-

ğini sandı... Ah, çocuklar! Ne malın gözü adammış şu Frémin!

Bu hikâyeden sonra, hepimiz sessizce bu garip serüveni kendimize göre düşündük. Bu ara, birkaç konuk geldi. Bunlardan biri, adını hatırlayamadığım bir papazdı. Ahlâktan çok, iyi şaraptan anlayan, Grenoble Konferansları'ndan çok, Yükselmenin Yolu'nun sayfalarını aşındırmış bir başpapaz. Öbürü, aynı zamanda noter ve polis müdürü olan Dubois adında bir hukukçuydu. Onların ardı sıra, babamla konuşmak isteyen bir işçi geldi. Onunla birlikte, köşesinde yaşayan, matematikle uğraşan ve vaktiyle öğretmenlik yapmış bir taşra mühendisini içeri aldılar. Bu adam, işçinin komşularındandı. İşçi şapkacıydı.

Şapkacı. daha ilkten, babama bir şeyler söylemek istediğini ama, kalabalık olduğu için pek konuşamayacağını anlattı. Herkes ayağa kalktı. Şapkacı yalnız başpapazı, hukukçuyu, bir de matematikçiyi alıkoydu. Sesini duyan var mı, yok mu diye dört bir yana baktıktan sonra: «Bay Diderot, dedi babama, evinize kadar beni getiren şey, dürüstlüğünüz ve bilginizdir. Beni belki tanımayan ama, hepsini bir bir tanıdığım bu baylara burada rasladığıma üzgün değilim. Bir papaz, bir hukukçu, bir bilgin, bir filozof ve bir iyiliksever! Durumları birbirinden bu denli ayrı, ama hepsi de aynı ölçüde dürüst ve aydın olan bu kimseler muhtaç olduğum öğüdü bana vermezlerse, bu, ancak bir kötü raslantı olabilir.»

Şapkacı, sonra şunları ekledi sözlerine: «Tutacağım yol no olursa olsun, önce anlatacağım şeyin aramızda kalacağına söz verin bana.»

Söz verdik ve o, devam otti.

«Hiç çocuğum yok benim. On beş gün önce kaybettiğim son karımdan da çocuğum olmadı. Onu yitirdiğim günden beri yaşamıyorum sanki. No yiyebiliyor, ne içebiliyor, ne çalışabiliyor, ne de uyuyabili-

yorum. Sabah kalkıyor, giyinip dışarı çıkıyorum. İçimde derin bir kaygı, şehirde gelişigüzel dolaşıyorum. Hasta karıma tam on sekiz yıl baktım. Gerek bana düşen, gerek yürekler acısı durumunun gerektirdiği bütün hizmetleri yerine getirdim. Ona yaptığım masraflar, küçük gelirimizi ve emeğimin bütün ürünlerini silip süpürdü, beni borç harç içinde bırakarak. O öldüğü zaman, yorgunluktan bitik haldeydim. Boşa giden gençlik günlerimdeki duruma dönecektim. Kısacası, yasalara uyup da uzak hısımlara, karımın çeyiz olarak getirdiklerinden paylarına düşeni vermiş olsaydım, kendimi buraya yerleştiğim ilk günkü durumumdan bir adım bile ileri atmamış bulacaktım. Karımın çeyizi de çok iyi bir çeyizdi: Kızlarını çok seven ana babanın, onun için ellerinden geleni, hattâ daha da fazlasını yapıp verdikleri ve zavallı kadının giymeye bile fırsat bulamadığı, hâlâ yepyeni duran bir sürü giyecekle, başsavcı yardımcısı M. Michelin adına düzenlenmiş bir borç sözleşmesinden gelen yirmi bin frank gümüş paraydı. Kadıncağız gözlerini hayata kapar kapamaz, giyim eşyalarıyle birlikte parayı da ortadan kaldırdım. Baylar, şimdi derdimin ne olduğunu biliyorsunuz. İyi mi yaptım, kötü mü? Vicdanım rahat değil. Birileri bana: «Çaldın, hırsızlık yaptın. Geri ver, geri ver ortadan kaldırdıklarını,» diyor sanki. Ne diyorsunuz buna? Unutmayın ki, baylar, karım ölürken, yirmi yıl boyunca kazanmış olduğum nem varsa hepsini alıp götürdü. Hemen hemen çalışacak durumda değilim artık. Borç içindeyim. Haklıya hakkını geri verirsem eğer, hastaneden başka gidecek yer kalmıyor bana, bugün değilse yarın. Söyleyin, baylar, kararınızı bekliyorum. Haklıya hakkını mı vereyim, yoksa hastaneye mi gideyim?

Babam, başpapaza doğru eğilerek: «Söz büyüğündür, dedi, söz sırası sizde, başpapaz efendi.»

Başpapaz şapkacıya: «Evlâdım, dedi, ben vicdan

azabından hoşlanmam. Bu, hem insanın aklını karıştırır, hem hiç bir işe yaramaz. Bu parayı almamak belki daha iyi olurdu. Ama, madem aldın, bana kalırsa, alıkoymalısın onu.»

BABAM

Ama, papaz efendi, bu son sözünüz değildir inşallah!

BAŞPAPAZ

Galiba son sözüm Daha ötesine aklım ermez benim.

BABAM

Pek de derine götürmediniz işi. Şimdi, siz söyleyin bay yargıç.

YARGIÇ

Dostum, senin durumun üzücü. Bir başkası belki de sana, yaşadığın sürece gelirinden yararlanmak, öldükten sonra da kendi akrabalarına kalmamak şartıyle, bu parayı karının civar hısımlarına bırakmanı salık verirdi. Ama, ortada yasalar var. Bu yasalar da sana anaparanın ne sahipliğini, ne de gelirini kullanma iznini verebilir. İnanın bana, yasaların buyruğunu yerine getirin ve dürüst bır insan gibi davranın. Gerekirse de hastaneyo gidin.

BEN

Yasalar varmış! Hangi yasalar?

BABAM

Ya, siz bay matematikçi, nasıl çözümlersiniz bu sorunu?

MATEMATİKÇİ

Dostum, yirmi bin frank kadar aldığını söylemiştin bana, değil mi?

ŞAPKACI

Evet, efendim.

MATEMATİKÇİ

Karının hastalığı aşağı yukarı kaça mal oldu sana?

ŞAPKACI

Aşağı yukarı aynı paraya.

MATEMATİKÇİ

Peki, yirmi bin franka karşılık yirmi bin frank ödenirse, elde sıfır kalır, değil mi?

BABAM (bana)

Peki, filozof ne diyor bakalım?

BEN

Yasanın sağduyusu olmayan yerde felsefe konuşmaz...

Babam, beni zorlamanın faydasız olduğunu anladı ve hemen şapkacıya dönerek şunları söyledi: «Usta, karının mirasına el koyduktan sonra rahat yüzü görmediğini söyledin. Peki, nimetlerin en büyüğünü elinden alan bu para ne işine yarıyor? Durma, parayı ver gitsin. İç, ye, uyu, çalış. Evinde kalabilirsen evinde kal, kalamazsan başka yerde mutlu olmaya bak.»

Şapkacı, sert bir atılışla: «Hayır, bayım, başımı alıp Cenevre'ye gideceğim,» diye karşılık verdi.

«Peki, vicdan azabını burada bırakacağını mı sanıyorsun?»

«Bilmem, ama ben Cenevre'ye gideceğim.»

«İstediğin yere git, yine orada vicdan azabını bulacaksın.»

Şapkacı gitti. Ama, verdiği garip karşılık hâlâ konuşmamızın konusu olmaktaydı. Tartışıp konuştuktan sonra şu sonuca vardık ve dedik ki, yer ve zaman

uzaklığı belki de bütün duyguları, her çeşit vicdan azaplarını, hattâ insan öldürmenin doğurduğu vicdan azaplarını bile az çok hafifletmektedir. Çin kıyılarına götürülen bir katil, Seine kıyılarında kanlar içinde bıraktığı cesedi görmeyecek kadar uzaklardadır. Vicdan azabı, belki de, insanın kendi nefsine karşı duyduğu tiksintiden çok, başkalarının verdiği korkudan; işlediği suçun utancından çok, meydana çıkarsa, bunun üzerine yağdıracağı lânetlerden ve görecceği cezadan gelir. Karanlıklarda saklanıp da, beklenmedik bir raslantının veya pek düşünmeden ağızdan çıkan bir kelimenin ihanetinden korkmayacak kadar huzur içinde yaşayan bir suçlu var mıdır acaba? Ateşler içinde yatarken veya rüyada sayıklarken kendini ele vermeyeceğine nasıl güvenilebilir? Hele suçlu, suçun işlendiği yerde konuştu mu, hapı yuttu demektir. Çin'deyse, onu, çevresindekilerden hiç kimse anlamaz. «Evlâtlarım, kötünün bütün günü korku ve telâş ile doludur. İç rahatlığı yalnız iyi insana vergidir. Rahat yaşayıp, rahat ölen bir o vardır.»

Bu konu bitince, konuklar gittiler. Erkek kardeşimle kızkardeşim odaya döndüler. Yarıda kalan konuşmaya yeniden başlandı. Babam: «Çok şükür, yine bir araya geldik. Başkalarının yanında kendimi iyi hissediyorum, ama, sizlerle beraberken daha da iyi oluyorum,» dedi. Bana dönerek: «Niye şapkacıya düşünceni söylemedin?» diye sordu.

«Engel oldunuz da ondan.»

«Fena mı yaptım?»

«Hayır. Çünkü, aptal insan için öğüdün iyisi olmaz Peki, bu adam karısının en yakın akrabası değil mi? Alıkoyduğu mallar, kendisine çeyiz olarak verilmemiş miydi? Bu çeyiz, onun en meşru malı değil mi? Karısının hısımlarının hakları da ne oluyormuş?

BABAM

Sen yalnız yasanın sözüne bakıyor, ruhuna girmiyorsun.

BEN

Ölümleriyle kocalarını maldan mülkten eden kadınların kocaları tarafından haksız yere ne denli nefret ve hakarete uğradıkları, durumlarının ne denli kötü olduğu noktasında ben de sizinle beraberim, babacığım. Ama, benim gibi namuslu, karısına karşı ödevlerini yerine getirmiş bir adamla bunun ne ilişiği var? Karımı yitirmiş olmam yüzünden çektiğim acı az mı? Bir de, bıraktıklarını gelip elimden almaları mı gerek?

BABAM

Ama, yasanın akla uygunluğunu kabul ediyorsan eğer, ona uyman gerekir sanırım.

KIZKARDEŞİM

Yasa olmayınca hırsızlık da olmaz.

BEN

Yanılıyorsun, kızkardeşim.

ERKEK KARDEŞİM

Yasa olmazsa, her şey herkesin malı olur. O zaman da mülkiyet ortadan kalkar.

BEN

Yanılıyorsunuz, kardeşim.

ERKEK KARDEŞİM

Peki, mülkiyet neye dayanır?

BEN

Başlangıçta, çalışma ile elde etmeye. Doğa, oldum olası, iyi yasalar yapmıştır. Doğa bu yasaların yürürlüğünü meşru bir güç ile sağlar. Kötü insana karşı her şeyi yapabilen bu güç, namuslu insana hiçbir şey yapamaz. Ben, bu namuslu insanım. Size ay-

rıntılarıyle anlatacağım bu ve buna benzer durumlarda, bu gücü, yüreğimin, aklımın, vicdanımın mahkemesine, doğal hakkaniyet mahkemesine çağırır, onu sorguya çeker, ona boyun eğer ya da hiçe sayarım onu.

BABAM

Bu ilkeleri uluorta söyle, inan olsun, büyük etki yaparsın. Görürsün, ne güzel sonuçlar çıkacak ondan.

BEN

Onları uluorta söylemeyeceğim. Öyle gerçekler vardır ki, delilere göre değildirler. Onları kendime saklayacağım.

BABAM

Senin gibi bir bilge kişiye mi?

BEN

Elbette.

BABAM

Öyleyse, Thivet papazı davasındaki davranışım üstünde benim gibi düşünüyorsun. Peki, sen ne düşünüyorsun bu konuda, papaz efendi?

PAPAZ

Ben, papaz Bouin'e danışmak ve ona inanmakla yerinde davranmış olduğunuz kanısındayım. İçinizden geçen o ilk şeyi yapmış olsaydınız, gerçekten hepimiz mahvolmuştuk.

BABAM

Ya, sen, büyük filozof, sen aynı düşüncede değil misin?

BEN

Hayır.

BABAM

Pek kısa bir cevap. Açık söyle söyleyeceğini.

BEN

Bir emir mi bu?

BABAM

Ona ne şüphe.

BEN

Açık açık konuşabilir miyim?

BABAM

Elbette.

BEN

Hayır, elbette bu düşüncede değilim, diye cevap verdim coşkuyla. Öyle sanıyorum ki, hayatınızda bir tek kötü iş yaptınızsa, o da budur. Bence vasiyetnameyi yırtmış olsaydınız, nasıl Frémin'e hakkını vermek zorunda hissediyordunuzsa kendinizi, aynı biçimde yasal mirasçılara da haklarını vermek zorunda hissetmeliydiniz.

BABAM

Size açıkça söylemem gerekirse, bu davranış yüreğimde büyük bir dert olarak kalmıştır. Ama, papaz Bouin...

BEN

Sizin papaz Bouin'iniz, bütün bilgisine ve ermişlik ününe rağmen, hiç de doğru düşünmeyen, dar kafalı yobazın biridir.

KIZKARDEŞİM (alçak sesle)

Senin niyetin bizi mahvetmek mi?

BABAM

Sus, sus. Papaz Bouin'i rahat bırak. Kimseleri yermeden kanıtlarını göster bize.

BEN

Kanıtlarım mı? Çok basit. İşte: Ya, vasiyet eden kimse, o katı yürekle düzenlediği vasiyetnameyi yok etmek istiyordu (ki, her şey bunu gösteriyor), ve siz onun pişmanlığına engel oldunuz; ya da, bu korkunç belgenin uygulanmasını istiyordu ve siz onun düştüğü haksızlığa ortak oldunuz.

BABAM

Düştüğü haksızlığa mı? Söylemesi kolay.

BEN

Evet, evet, haksızlığa. Çünkü, tozlar arasından bulup çıkardığınız - yeniden geçerlik kazandırdığınız - o haksız belgeyi hükümsüz kılan olaylar yanında, papaz Bouin'in söylediği, boş düşüncelerden, yersiz tahminlerden, hiçbir değeri olmayan «belki»lerden başka nedir ki? Birtakım değersiz kâğıtlarla dolu bir çekmece. Bu kâğıtlar arasında eski bir kâğıt parçası. Öyle bir kâğıt ki, haksızlığı, tarihi, başka kâğıtlara karışmış olması vasiyetnameyi uygulamakla yükümlü kimselerin ölümü, vasiyet edilenin mektuplarına gösterilen ilgisizlik, vasiyet edilenin zenginliği, gerçek mirasçıların yoksulluğu, onun ortadan kaldırılmasını gerektiriyordu, değil mi? Buna karşılık ne ileri sürebilirlerdi? Vasiyetname dışında haklıya hakkını vermeyi mi? Görev bölgesine geldiği zaman beş parası olmayan, seksen yılını metelik üstüne metelik koyarak yüz bin frank kadar biriktirmiş olan bu papazcağız, yanlarında kalmadığı, belki de sadece

adından tanıdığı Frémin'lerden hayli zaman önce yüz bin frank sızdırmıştı. Bu sözde hırsızlık gerçek olsaydı, asıl felâket... Ben olsaydım, bu haksız belgeyi yırtıp atardım. Onu yakmak gerekirdi, diyorum. O zamandan beri durmadan size karşı çıkan ve o sizin budala Bouin'den çok daha fazlasını bilen yüreğinizin sesine kulak vermeniz gerekirdi. Onun kararı, dinsel inançların en sağlam kafalar üzerindeki korkunç baskısını; haksız yasaların, yanlış ilkelerin sağduyu ve doğal hakkaniyet üzerindeki tehlikeli etkisini göstermekten başka bir şey ifade etmez. Bu haksız belgeyi yazdığı zaman, papazın yanı başında olsaydınız, parça parça etmez miydiniz onu? Kader bu belgeyi elinize düşürüyor ve siz onu koruyup saklıyorsunuz.

BABAM

Ya, papaz bütün mallarını miras olarak sana bıraksaydı?

BEN

O zaman, bu iğrenç belge bir anda ortadan kalkmış olurdu.

BABAM

Bunda hiç kuşkum yok. Ama, malını sana bağışlayanla, başkasına bağışlayan arasında hiç mi ayrılık olmayacak?

BEN

Hiç bir ayrılık olmayacak. İkisi de ya haklıdır ya haksız, ya namusludur ya namussuz.

BABAM

Yasa, ölümden sonra defter tutmayı ve ayrılıksız bütün kâğıtların okunmasını istiyorsa, kendine göre birtakım nedenleri vardır, şüphesiz. Nedir peki bu nedenler?

BEN

İğneleyici bir insan olsaydım, size vekillik ücretlerini üst üste bindirerek mirasçıları mahvetmek, derdim. Ama düşünün ki, siz hukukçu değildiniz. Hiçbir hukuk usulüyle bağlı olmadığınız için, namuslu bir insana düşen ve doğal hakkaniyetin buyurduğu görevlerden başka yapacağınız bir şey yoktu.

Kızkardeşim susuyor ama, elimi sıkışından belliydi ki, düşüncelerime katılıyordu. Papaz, davranışıyle bu düşünceyi benimsemediğini anlatıyordu. Babam: «İşte papaz Bouin'e ufak bir hakaret daha. Hiç olmazsa dinden yana temize çıkıyorum ya!» dedi.

BEN

Evet, öyle, ama yazıklar olsun o dine.

BABAM

Sanır mısın ki, kendi yetkine güvenerek yapacağın bu belge yasa önünde geçerli sayılabilir?

BEN

Olabilir ama, yazıklar olsun o yasaya.

BABAM

Sanır mısın ki, yasa, var gücünle değerlendirmeye çalıştığın bu koşulları unutmuş olsun?

BEN

Bilmem ama, ben içimde hiç bir tasa kalmamasını isterdim. Ve sırf bu uğurda kırk elli altını gözden çıkarırdım. Bu, yerinde bir yardım olurdu. Sonra bu zavallı mirasçılar adına vasiyetnameye karşı çıkardım.

BABAM

Doğrusu, yanımda olup da bana akıl verseydin, herhangi bir kurum için, başlangıçta elli altın önemli

bir para olmakla beraber, dediğini yapardım, inan olsun.

PAPAZ

Bana kalırsa, bu parayı adliyecilere vermektense, zavallı mirasçılara vermek daha hayırlı olurdu.

BEN

Bu davayı kaybeder miydik sanıyorsun kardeşim?

KARDEŞİM

Bundan hiç şüphem yok. Yargıçlar, tıpkı babamla papaz Bouin gibi, sadece yasayla yetinirler, iyi de ederler; bu türlü durumlarda doğabilecek sakıncalardan çekinip olaylara göz yumarlar, iyi de ederler; kimi zaman, bir sürü düzencinin eline bırakmaksızın kurtaramayacakları mutsuz ve günahsız insanların çıkarlarını kendi vicdanlarının tanıklığına feda ederler, iyi de yaparlar; tıpkı babamla papaz Bouin gibi, belli bir olayda hakka, hukuka uygun ama yol açacağı bir sürü düzensizlikten ötürü kötü olabilecek bir karar vermekten çekinirler, yine iyi ederler. Söz konusu olan vasiyetnamede...

BABAM

Senin ileri sürdüğün nedenler özel bakımdan belki iyi, ama genel bakımdan kötü olabilirler. Pervasız falanca avukat bana: «Bu vasiyetnameyi yakın,» diyebilirdi ama, bunu kâğıda dökmeye yanaşmazdı.

BEN

Anlıyorum. Bu, yargıç önüne götürülmemesi gereken bir işti. Sizin yerinizde olsaydım, götürülmezdi de.

BABAM

Sen kendi aklını yasanınkinden, insanın kararını da yasa adamınkinden üstün tutardın.

BEN

Elbette. İnsan, yasa adamından önce gelmez mi? İnsan soyunun aklı yasa koyucusununkinden daha kutsal değil mi? Kendimize uygar diyoruz, oysa vahşilerden daha beteriz. Düşüncelerimizin ilk kıvılcımı olan içgüdülerimizin tek başına bizi ulaştıracağı yere varmak için, galiba yüzyıllarca çılgınlıklar, yanılgılar içinde dönüp dolaşmamız gerekecek. O kadar sapıtmışız ki...

BABAM

Evlâdım, evlâdım, akla güvenmek iyi bir şeydir, ama dine ve yasaya dayanmak bana daha iyi geliyor. Buna karşı çıkılmasını istemem, çünkü uykumu kaçırmaya niyetim yok. Bana öyle geliyor ki, öfkeleniyorsun. Söyle bakalım, vasiyetnameyi yırtmış olsaydım, haklıya hakkını vermeme engel olur muydun?

BEN

Hayır, babacığım, sizin dirliğiniz benim için dünyanın bütün nimetlerinden daha değerlidir.

BABAM

Cevabın hoşuma gitti. Nedensiz de değil.

BEN

Hangi nedenden? Söylemez misiniz?

BABAM

Söylerim, hem de sevine sevine. Amcan papaz Vigneron katı bir adamdı, bir türlü geçinemediği meslek arkadaşlarını, gerek davranışları, gerek sözleriyle durmadan iğnelerdi. Sen onun yerini alacaktın. Ama, ölüm halindeyken, ruhanî kurula, hiç de hoş görmeyeceği bir feragat isteğinde bulunmaktansa, papalığa başvurmanın daha yerinde olacağı aileco kararlaştırıldı. Roma'ya haberci salındı. Ama am-

can, habercinin yerine varması gereken zamandan bir iki saat önce öldü. Hem arpalıktan, hem de bin sekiz yüz franktan olduk. Annen, halaların, hısım akraba, dostlarımız hep papazın ölümünü saklamayı düşünüyorlardı. Ben bu düşünceye karşı çıktım ve hemen çanları çaldırttım.

BEN

İyi yaptınız.

BABAM

Bu kocakarıları dinlemiş olsaydım ve bundan ötürü vicdan azabı duysaydım, öyle sanıyorum ki, cüppeni bana feda etmekten çekinmezdin.

BEN

Kötü bir papaz olacağıma, iyi bir filozof olmayı ya da hiçbir şey olmamayı yeğ tutardım.

Şişman başpapaz içeri girdi, duyduğu son sözlerim üzerine şunları söyledi: «Kötü bir papaz mı? İnsan nasıl iyi veya kötü bir başpapaz, iyi veya kötü bir papaz olurmuş, bilmek isterdim. Bunlar birbirinden o kadar ayrı şeyler ki!»

Babam omuzlarını silkti, yarı kalmış duasını tamamlamak için odadan çıktı.

BAŞPAPAZ

Peder beyi biraz şaşırttım galiba?

ERKEK KARDEŞİM

Olabilir, dedi.

Sonra, cebinden bir kitap çıkararak: «Size, papaz Labat'nın Sicilya ile ilgili yazılarından bir sayfa okuyayım,» diye ekledi.

BEN

Biliyorum, Messina'lı Calzolaio'nun (Kunduracı) hikâyesi olacak

BABAM

Evet, onun.

BAŞPAPAZ

Peki, bu kunduracı ne yaparmış?

BABAM

Tarihçi onu, yasaların yalnız güçsüz değil, yürürlükte de olmadığı bir ülkede, doğuştan erdemli, düzen ve adalet sever, çok acı çeken bir adam diye tanıtır. Onun zamanında Tanrı'nın her günü bir kaç suç işlenirmiş. Tanınmış katiller, başları havalarda gezer, halkın hoşnutsuzluğuna aldırış etmezlermiş. Ana babalar, baştan çıkarıcıların alçakça saldırdıkları, şerefsizlikten sefalete sürüklenen kızlarının derdinden sonsuz üzüntüler içindeymişler. Tekeller, çalışan insanın ve çocuklarının geçim araçlarını elinden alıyormuş. Çeşit çeşit aşırtılar, yurttaşlara acı göz yaşları döktürüyormuş. Suçlular ya nüfuzları, ya paraları sayesinde, ya da kaçamak yollarla cezadan yakalarını sıyırıyorlarmış. Kunduracı bütün bunları görüyor, yüreği sızlıyormuş. Atından inmiyor, durmadan bu düzensizlikleri ortadan kaldırmanın çarelerini düşünüyormuş.

BAŞPAPAZ

Onun gibi zavallının biri ne yapabilirdi?

BABAM

Şimdi öğrenirsiniz. Bir gün dükkânında bir adalet divanı kurmuş.

BAŞPAPAZ

Nasıl?

BEN

Başpapaz istiyorlar ki, kendilerine, tıpkı bir çır-

pıda bitirdikleri dualar gibi, ayaküstü bir hikâye anlatıverelim.

BAŞPAPAZ

Niçin olmasın? Söz sanatı hikâyenin, İncil de duanın kısa olmasını ister.

KARDEŞİM

Kunduracı, insafsızca işlenen bir suç haberi alır almaz, sorup soruşturuyor, kendi evinde gizli ve sıkı bir soruşturmaya koyuluyormuş. Raportörlük ve yargıçlık görevleri bitince, cinayet davası sona erip yargıya bağlanınca, mantosunun altına çakmaklı bir tüfek koyup dışarı çıkıyor; gündüz tenhalarda, geceleri de gelişigüzel dolaşan kötülere rasladı mı gövdelerine, bu da senin hakkın diye, beş altı kurşun sıkıveriyormuş.

BAŞPAPAZ

Korkarım bu adamı işkence ile öldürdüler. Üzülürüm, doğrusu.

KARDEŞİM

Suçluların hesabını gördükten sonra, cesetlerini meydanlığa bırakıyor, kuduz köpek öldüren bir kimse gibi memnun, evine dönüyormuş.

BAŞPAPAZ

Bu köpeklerden birçoğunu öldürmüş mü bari?

KARDEŞİM

Kral naibi, yeminler edip, onu ele verene iki bin ekü ödeyeceğini, kendiliğinden gelip teslim olursa da, bağışlanacağını bildirdiği zaman, hepsi de yüksek görevlerde bulunan bu köpeklerden elliye yakınını öldürmüştü.

BAŞPAPAZ

Ne aptal şeymiş.

KARDEŞİM

Herhangi günahsız bir insan şüphe altında kalır da, cezaya çarpar korkusuyle...

BAŞPAPAZ

Kral naibinin önüne çıkar.

KARDEŞİM

Ve ona şunları söyler: «Ben, asıl size düşen görevi yerine getirdim. Sizin cezalandırmanız gereken suçluları mahkûm eden de, öldüren de benim. İşte onların cinayetlerini gösteren tutanaklar. Bunlarda izlediğim yargı usulünü görebilirsiniz. Niyetim, önce sizinle başlamaktı işe, ama kişiliğinizde temsil ettiğiniz yüksek kata saygı gösterdim Hayatım elinizdedir. İstediğinizi yapabilirsiniz.

BAŞPAPAZ

Galiba korktuğu başına geldi.

KARDEŞİM

Bilmiyorum, yalnız bildiğim bir şey varsa o da, adaleti yerine getirme yolundaki bütün o güzel çabalara rağmen, bu adamın katilden başka bir şey olmadığıdır.

BAŞPAPAZ

Katil mi? Ağır bir söz. Ama namuslu insanları da öldürdüyse, ona katil denmez de, ne denir?

BEN

Boş laf!

KIZKARDEŞİM

Gönül isterdi ki...

ERKEK KARDEŞİM (bana)

Diyelim ki, bir hükümdarsınız: Bu dava da kararınıza sunulmuştur. Nasıl karar verirsiniz?

BEN

Kardeşim görüyorum ki, beni tuzağa düşürmek istiyorsun. Öyle olsun. Ben olsam, kral naibini kunduracının, kunduracıyı da kral naibinin yerini almaya mahkûm ederdim.

KIZKARDEŞİM

Çok güzel, kardeşim.

Babam dua sonralarının o her zamanki nurlu yüzüyle odaya girdi. Durum ona da anlatıldı. O, papazın kararını beğendi. Kızkardeşim: «Öyleyse Messina, biricik doğru insandan değilse bile, tek yiğit yurttaştan yoksun kaldı, demektir. Gel de üzülme buna,» diye ekledi.

Yemek yedik. Tartışma biraz daha sürdü benim düşünceme karşı. Papazın şapkacı olayındaki kararına, başpapazlara, papazlara olan ilgisizliğine takıldık. Ona, vasiyetname konusunda ne düşündüğünü sorduk. O, bunu çözümleyeceği yerde, başından geçen bir olayı anlattı.

BAŞPAPAZ

Sarraf Bourmont'nun o büyük iflâsını hatırlıyor musunuz?

BABAM

Nasıl hatırlamam. Benim de bu işte parmağım vardı.

BAŞPAPAZ

Ne iyi.

BABAM

Neden?

BAŞPAPAZ

Şundan: Eğer kötü bir iş yaptımsa, vicdanım daha bir rahatlayacak bu yüzden. Beni, alacaklılara vekil yaptılar. Bourmont'un kıymetli kâğıtları arasında, komşusu zavallı bir tahıl satıcısı adına düzenlenmiş üç yüz franklık bir alacak senedi vardı. Bir sürü alacaklının payı hesaba katılınca, bu senede göre, her birine altmış santim bile düşmüyordu. Bu alacağı tahıl satıcısından istemek, onu mahvetmek demekti. Öyle sanıyorum ki..

BABAM

Alacaklılardan hiçbiri bu zavallı adamdan altmış santim esirgemezdi. Siz de senedi yırtıp kesemden cömertlik ettiniz.

BAŞPAPAZ

Doğru. Kızdınız mı bana?

BABAM

Hayır.

BAŞPAPAZ

Öbürlerinin de sizin gibi kızmayacaklarına inanın lütfen. O zaman mesele yok.

BABAM

Ama, papaz efendi, kendi kafanıza uyup bir senedi yırtarsanız, niçin iki, üç, dört senedi yırtmayasınız, başkalarının zararına kayırılması gereken yoksullar bulundukça? Bu acınma ilkesi bizi çok uzaklara götürebilir, başpapaz: Adalet, adalet..

BAŞPAPAZ

Mâlum, çoğu zaman büyük bir adaletsizliktir.

Birinci katta oturan bir genç kadın aşağıya indi: Baştan başa neşe ve çılgınlık simgesi bir kadındı. Babam, kocasını sordu: Çapkının biriydi adam, karısına kötü örnek olmuştu. Galiba karısı da ona uymuştu. Adam, alacaklılarından yakasını sıyırmak için, başını alıp Martinique adalarına gitmişti. Madame D'İsigny - bu kiracımızın adıydı - babama: «Bay d'İsigny mi? Tanrı'ya şükür, adını bile işitmez oldum artık. Belki de boğulmuştur,» diye karşılık verdi.

BAŞPAPAZ

Boğulmuş mu? Öyleyse kutlarım.

MADAME D'İSİGNY

Peki, bundan size ne papaz efendi?

BAŞPAPAZ

Hiç. Ya, size?

MADAME D'İSİGNY

Bana mı?

BAŞPAPAZ

Ama, şey, diyorlar ki...

MADAME D'İSİGNY

Ne diyorlar?

BAŞPAPAZ

Madem ki öğrenmek istiyorsunuz, kocanız için mektuplarınızdan bazılarını yakalamış diyorlar.

MADAME D'İSİGNY

Ya, ben de onun bir sürü mektubunu yakaladımsa?

Sonra, kadınla erkeğin hakları üstüne Başpapazla Madame D'İsigny arasında baştan başa gülünç bir

çekişmedir başladı. Madame D'İsigny, beni yardımına çağırdı. Ben de başpapaza, karı kocadan, anlaşmayı ilk bozanın öbürüne serbestlik vediğini ispatlayacaktım, ama babam takkesini istedi ve konuşmayı yarıda keserek, «Artık gidip yatın,» dedi. «Geceniz hayırlı olsun,» demek sırası bana gelince, babamı öperek: «Babacığım, bilge kişi için yasa olamaz,» dedim.

«Daha alçak sesle söyle...»

«Her şeyin bir ayrıklaması olduğuna göre, bunlara uymak ya da uymamayı düşünmek ona düşer.»

«Şehirde, senin gibi iki yurttaş olması fena değil ama, ikisi de aynı düşüncede olurlarsa, orada oturamam,» diye karşılık verdi.

"Benden gerçeği araştırmam beklenmelidir, yoksa onu bulmam değil. Bir safsata beni kesin bir kanıttan daha çok etkileyebilir mi? Gerçek sandığım yanlışlara inanmak, yanlış bellediğim gerçekleri ise atmak zorundayım." diyen Diderot, bir düşünce avcısıdır her şeyden önce, düşünceden düşünceye atlayan, ama her birine hakkını veren bir düşünce avcısı • Bütün eserlerinde, genç kafalara, henüz akla mantığa sırt çevirmemiş, çevirmeye fırsat bulamamış korpe, ama iyi niyetli kafalara seslenir • Bir eserinin önsözünde, şöyle der aşağı yukarı: "Genç adam, bu kitabı al ve oku!.. Bir şeyler öğretmek niyetinde değilim sana. Amacım, seni eğitmektir. Düşüncelerimi ister beğen, ister beğenme, önemi yok bence. Düşüncelerim ilgini çeksin sadece. Bu yeter bana." •

750TL.

"Benden gerçeği araştırmam beklenmemelidir, yoksa onu bulmam değil. Bir salsala beni kesin bir kanıttan daha çok elektleyebilir mi? Gerçek sandığım yanlışlara inanmak, yanlış bellediğim gerçekleri ise atmak zorundayım." diyen Diderot, bir düşünce avcısıdır her şeyden önce düşünceden düşünceye atlayan, ama her birine hakkını veren bir düşünce avcısı. Bütün eserlerinde genç kafalara henüz akla mantığa sırt çevirmemiş, çevirmeye fırsat bulamamış körpe, ama iyi niyetli kafalara seslenir. Bir eserinin önsözünde şöyle der aşağı yukarı: "Genç adam, bu kitabı al ve oku!.. Bir şeyler öğretmek niyetinde değilim sana. Amacım, seni eğlendirmektir. Düşüncelerimi ister beğen, ister beğenme, önemi yok benim için. Düşüncelerim ilgini çeksin sadece. Bu yeter bana."

750TL.